

A MAGYAR NEMESSÉG TÁRSADALMI TAGOLÓDÁSA (16–20. SZÁZAD)*

Nagyobb és kisebb nemes urak

A késő középkori magyar politikai elitet az ország legfőbb világi és egyházi főméltóságai alkották. A legmagasabb szintű döntéshozatal a királyi tanácsban történt, ahol az előbbieket a köznemesi ülnökökkel kiegészülve foglaltak helyet. Fontos szerepet játszott még a mindenkori esztergomi érsek, mint fő- és titkos kancellár, valamint az uralkodói jövedelmeket igazgató kincstartó. Az érsekek és püspökök, az országos és udvari főméltóságok (az ország „igazi bárói”), továbbá ezek családtagjai alkották a diéta ekkor még kialakulóban lévő felsőtábláját. Ezt a hatalmi elitet, amely familiáris kapcsolatai révén regionálisan is nagy befolyással rendelkezett, egy időről időre változó összetételű csoport, összességében mintegy félszáz nagybirtokos nemzetség alkotta.¹

Werbőczy István először 1517-ben kiadott Hármaskönyve szerint „*az igazi bárók..., kiknek neveit a végzeményekbe és királyi megerősítő levelekbe régtől fogva be szokták iktatni, ezek: Az ország nádora, az országbíró, Dalmátia, Horvát- és Tótországok bánja, az erdélyi vajda és székely ispán, a szörényi bán, mert a macsói bániságot a törökök a mi időnkben megszüntették. Továbbá a királyi és királynői tárnok, ajtónálló, pohárnok, asztalnok és lovászmesterek, nemkülönbén a temesi és pozsonyi ispánok.*” (I. rész 94. cím)² A felsoroltak közül az erdélyi vajda és a székelyek ispánja tisztségét, a szörényi bán, a temesi ispánt és feltehetően a királynéi udvari méltóságokat is a 16. század eseményei elsodorták. Ugyanakkor Werbőczy lajstromában nem szerepel a II. Ulászló által 1490-ben kreált új udvari méltóság, a kamarásmester, valamint a Jagelló uralkodók idején az ajtónállómester által ellátott, de később különvált udvarmesteri tisztség sem.³ A pozsonyi ispán/gróf országbáriságát némely források kétségessé teszik,⁴ viszont a többiekkel együtt rendszerint őt is megnevezték az országgyűlési dek-

* Készült az OTKA 83521 azonosító számú, „Műveltség és társadalmi szerepek: arisztokraták a 17–20. századi Magyarországon” című kutatás keretében.

¹ Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Bp., 2010. 36–38.

² Werbőczy István Hármaskönyve. (Szerk. Kolosvári Sándor–Óvári Kelemen.) Bp., 1894. 130.

³ Kubinyi András: A királyi udvar élete a Jagelló-korban. In: Kelet és nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. (Szerk. Koszta László.) Szeged, 1995. 316.

⁴ A főrendek üléséről szólva az 1687. évi X. tc. úgy rendelkezik, hogy a pozsonyi gróf az ország bárói után foglaljon helyet. Ugyanígy a főrendiház reformja a kapcsán az 1885. évi VII. tc. „az ország zászlóssai s a pozsonyi gróf” megfogalmazást használja. Ezzel összhangban a törvénytár magyarázó lábjegyzetében taxatíve felsorolt zászlósurak között nem is szerepel a pozsonyi gróf. (Magyar Törvénytár. 1884–1886. évi törvényczikkek. Bp., 1897. 189.) Megjegyzendő, hogy a pozsonyi grófi méltóság esetében lényegében a Pálffyak örökletes pozsonyi főispánságáról van szó. (Hajnik Imre: Az örökös főispánság a magyar alkotmánytörténetben. Bp., 1888. 72–76.) 1580 és 1874 között megszakítás nélkül viselték

rétumok megerősítő záradékaiiban. Míg a nádor, az országbíró, a horvát-szlavón-dalmát bán és a tárnokmester a későbbiekben is „reális hatalommal” rendelkezett, vagyis tényleges közigazgatási, bírói, esetleg katonai feladatköre volt,⁵ addig az udvari méltóságok Mohács után végleg elveszítették eredeti funkciójukat: a Habsburgok kezén egyesülő országok és tartományok közös udvartartása – a Budán megszokottól eltérő keretek között – végül Bécsben szerveződött meg, s noha a kérdéses méltóságok továbbra is fennmaradtak és egészen a Monarchia összeomlásáig adományozták őket, az új udvartartás hierarchiájába már nem tagozódtak bele. Udvari feladatuk így csak a koronázások idejére korlátozódott, a politikai elit részeként viszont továbbra is számolni kellett velük.⁶ Megemlítjük még, hogy az 1765. évi VI. tc. az országbárok (zászlósurak) közé sorozta a magyar nemesi testőrző sereg kapitányát is.

Az ország „igazi bárói” mellett az elittertemt (magyar viszonylatban) új eszközként az uralkodók a 16. század elejétől kezdve örökletes bárói címetet is adományozni kezdtek.⁷ Schiller Bódog definíciója szerint „örökös főrendiségről szólunk ... akkor és ott, hol a meghatározott kör tagjait jog szerint megillető előkelő jogi állás ... örökségképpen száll apáról-fiúra, nemzedékről nemzedékre, és a jogilag megkülönböztetett, kiváltságos körbe való tartozás az azzal járó jogokkal együtt pusztán a születés tényével szerzetik meg”.⁸ Az örökletes főnemesség kialakulása egy hosszabb folyamat eredménye volt Magyarországon. I. Lajos idején az ország báróinak politikai hatalma még magukból a tisztségekből és a viselőikre ideiglenesen átruházott szolgálati birtokból (Engel Pál terminológiája szerint *honorokból*) eredt, Luxemburgi Zsigmond és utódainak adományai folytán azonban egyesek hatalmas magánvagyonra tettek szert, s önálló politikai tényezőként léptek fel. Ha bárói méltóságot viseltek, akkor annak anyagi alapját többnyire már saját vagyonuk jelentette, ha pedig nem tartoztak a méltóságviselők eme szűkebb csoportjába, akkor az „igazi bárókhöz” hasonló jogokat igényeltek maguknak is. Először az 1430-as években fordult elő, hogy bárói méltóságot nem viselő személyek bandériumállítási jogot kaptak, az 1498. évi XXII. tc. pedig már mintegy három tucatnyi „báró urat” vett számba, akiknek jó része nem tartozott a tisztségviselő főméltóságok közé. Őket a források a *barones naturales* (természetes bárók)

Pozsony vármegye főispáni tiszttét [Pozsony vármegye. (Szerk. Borovszky Samu.) Bp., é. n. (Magyarország vármegyéi és városai.) 575.], majd ezt követően kitüntetésként adományozta az uralkodó a Pálffyoknak a „pozsonyi grófi és örökös fővárfkapitányi” címet. (MNL OL K 19 – Királyi Személye Körüli Minisztérium – Királyi könyvek LXX. kötet 886., LXXII. 301., LXXIII. 261., 394.)

⁵ *Pálmány Béla*: A reformkori országgyűlések történeti almanachja. 1825–1848. I–II. k. Bp., 2011. 17–19.

⁶ *Pálffy G.*: A Magyar Királyság i. m. 102–110., 333–338. A reprezentáció mellett a főajtónálló-mester és a főlovászmester a diéták lebonyolításában is közreműködött. (*Szijártó M. István*: A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792. Bp., 2005. passim.) Ld. továbbá *Pálmány B.*: A reformkori i. m. 19.

⁷ <http://archivum.piar.hu/arisztokrata/12rangemelesek.htm> (A letöltés ideje: 2012. 10. 22.) A magyar arisztokrácia családi kapcsolatrendszere a 16–17. században. Az OTKA által támogatott kutatás (2006–2008), vezetője Péter Katalin.

⁸ *Schiller Bódog*: Az örökös főrendiség eredete Magyarországon. Bp., 1900. 11.

Werbőczy István Hármaskönyvének első magyar nyelvű kiadása, 1565

vagy a *barones solo nomine* (névleges bárók) elnevezéssel illették.⁹ A személyre szóló kiváltságok (például a bandériumtartás, a legelölkelőbbeket megillető vörös viaszpecsét használata, a királyi tanácsban való részvétel) mellett elvéve már a 16. század elejétől, nagyobb számban pedig az 1530-as évektől kezdve adományoztak örökletes bárói címeket az uralkodók. Ezek kedvezményezettjei (a forrásokban olykor *barones titulares*, később egyre gyakrabban csak *magnates*) létszámukat tekintve a század végére már sokszorosan felülmúlták a tisztségviselő bárókét. Az 1608. évi koronázás utáni I. tc. az országbárókkal együtt, a második rend (*barones seu magnates*) tagjaként vette őket számba, biztosítva egyúttal személyes megjelenésüket a kétkamarás országgyűlés fel-sőtábláján.¹⁰

Pálffy Géza kutatásai szerint a Magyar Királyság társadalmi, politikai és vagyoni elitjébe való felemelkedésre számos lehetőség, illetve ezek változatos kombinációja kínálkozott. Az ország hadszíntér jellegéből fakadóan kiemelt jelentősége volt a katonai karriernek: az 1608 előtt örökletes bárói címet szerző mintegy félszáz személy majdnem 70%-a ennek (is) köszönhette a felemelkedését. Emellett, bár jóval kisebb számban, a hivatali-jogtudó értelmiségi pálya is utat nyithatott a mágnások táborába. A feltörekvő, magasabb tisztségekre és előkelőbb rangra vágyakozó, vagy a pozíciójukat megőrizni kívánó személyek a bécsi és a prágai beilleszkedés komoly nehézségei ellenére sem nélkülözhatték az udvari szolgálatot. Ez ugyanis lehetőséget biztosított arra, hogy az ambiciózus nemes ifjak kiváló neveltetésben részesüljenek, s egyúttal széleskörűen kamatoztatható kapcsolati tőkére tegyenek szert. Az udvarban nemcsak az uralkodóház tagjaival kerülhettek szorosabb ismeretségbe, hanem azokkal az osztrák, német és cseh nemes ifjakkal is, akik közül néhány évtized múlva a Habsburg Birodalom legfelsőbb szintű irányítói jó eséllyel kikerültek. Sokat segíthetett egy befolyásos rokoni hálózat támogatása és ettől nem függetlenül a megfelelő (olykor a határokon átnyúló) házassági stratégia is.¹¹ A megváltozott politikai és társadalmi viszonyok közepette a Mohács előtti időszakból csak viszonylag kevesen tudták átmenteni elitbeli pozíciójukat. A 16. század folyamán számos, korábban jelentős szereppel bíró nemzetség magvaszakadt, míg mások rosszul politizálva veszítették el vagyonukat és befolyásukat.¹² A helyükre lépők egy részének viszont több évszázadra kihatóan sikerült megkapaszkodni az or-

⁹ Engel Pál: Nagy Lajos bárói. *Történelmi Szemle*, 28 (1985) 3. sz. 393–409.; *Uő.*: Zsigmond bárói. In: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. (Szerk. Csukovics Enikő.) Bp., 2003. 225–235.; *Kubinyi András*: Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idejében. *Századok*, 122 (1988) 1–2. sz. 149–152.

¹⁰ Pálffy Géza: Utak az arisztokráciába – bárói címszerzők a 16. századi Magyar Királyságban. In: *Arisztokrata életpályák és életviszonyok*. (Szerk. Papp Klára–Püski Levente.) Debrecen, 2009. 9–18.

¹¹ Pálffy G.: A Magyar Királyság i. m. 110–133., 165–175.; *Uő.*: Pozsony megyéből a Magyar Királyság élére. Karrierlehetőségek a magyar arisztokráciában a 16–17. század fordulóján. Az Esterházy, a Pálffy és az Illésházy család felemelkedése. *Századok*, 143 (2009) 4. sz.; *Uő.*: Különleges úton a Magyar Királyság arisztokráciájába: a Révay család a 16. században. *Történelmi Szemle*, 51 (2009) 1. sz.

¹² Pálffy Géza: A tizenhatodik század története. Bp., 2000. 141–143.

szág elitjében. Visszatekintve a 19. század közepéről, az akkor élő főnemesi nemzetiségeknek csak a 20,2%-a származott a török időkből, azonban e szűk körből került ki 1848-ig a világi és egyházi főméltóságok 88,6%-a.¹³

A Mohács utáni magyar nemesség vagyoni rétegződését Maksay Ferenc tárta fel egy 16. század közepén végrehajtott rovásadó-összeírás alapján. Eszerint a szűkebb (Erdély és Horvátország-Szlavónia nélküli) Magyarország területén mintegy 10 500 nemes családfő élt. Ebből mindössze 32 személy (0,3%) sorolható a 300 portánál többel rendelkező „igazi nagybirtokosok” közé. Ők a teljes portaállomány 30,8%-át birtokolták. A 100 és 300 porta közötti átmeneti kategóriában 43 nemes úr (0,4%) az összes porta 9,5%-ával rendelkezett, míg a 100 porta alatti „kis- és kisebb középbirtokosokhoz” nagyjából 3200 személy (30,5%) és a teljes portaállomány 40,8%-a tartozott. (A többi portán a király, az egyház és néhány polgár osztozott.) A birtokosok rétegei alatt elhelyezkedve a nemesség döntő többségét (kb. 7200 személy, 68,6%) az Árpád-kori szolgálonépek, várjobbágyok utódaiként nemessé vált, jobbágyok nélkül és csupán egyetlen (törödék) nemesi telken (*curia, sessio*) gazdálkodó kurialisták (*curialistae, nobiles unius sessionis*), valamint ekkor még kisebb számban a földbirtokadomány nélkül, pusztán címeres levéllel (*litterae armales*) megnevesített armalisták alkották.¹⁴ Utóbbi módon először 1430-ban adományozott nemességet az uralkodó,¹⁵ s Werbőczy idején már ismert volt, hogy „valaki valóságos nemessé lehet vagy azzá tehető ... fekvő jószágok és birtokjogok adományozása nélkül [is]; midőn tudniillik fejedelmünk bármely közrendű embert a parasztnak és nem nemeseknek szolgaságából kiszakítván és kivévén, az ország valóságos nemeseinek gyülekezetébe, társaságába és rendébe soroz és iktat.” (I. rész 6. cím)¹⁶ A birtokadomány általi nemessé tétel¹⁷ szinte teljes visszaszorulásával párhuzamosan a török hódoltság másfél-száz esztendeje alatt tömeges jelenséggé vált az armálisokkal való nemesítés. (Olyanok is armalishoz juthattak továbbá, akik birtokaik révén egyébként már nemesek voltak, de valami miatt szükségeseznek érezték ennek megerősítését.) A kedvezményezettek nemcsak a katonáskodó elemeket, hanem a társadalom valamennyi rétegét képviselték, s különösen nagy számban a jobbágyság sorából kerültek ki. Erre utal, hogy a 17. század elején már országgyűlési törvények egész

¹³ Ballabás Dániel: Indokolt-e „történelmi arisztokráciáról” beszélni a dualizmus kori Magyarországon? *Turul*, 85 (2012) 3. sz. 85.

¹⁴ Maksay Ferenc: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. I. k. Bp., 1990. 2–8.; Kósa László: „Hét szilvafa árnyékában.” A nemesség alsó rétegének élete és mentalitása a rendi társadalom utolsó évtizedeiben Magyarországon. Bp., 2001. 29–30.

¹⁵ *Vajay Szabolcs*: A társadalmi átalakulás lélektani lecsapódása a Királyi Könyvekben. In: *Discussiones Neogradenses* 1. (Szerk. Szvircek Ferenc.) Salgótarján, 1984. 40.

¹⁶ Werbőczy István Hármaskönyve. (Szerk. Kolosvári Sándor–Óvári Kelemen.) Bp., 1894. 42. Werbőczy ugyanitt megjegyzi azt is, hogy a címeradomány önmagában senkit sem nemesít meg; ehhez tehát az is szükséges, hogy a diplomában kifejezésre jusson a nemesítés szándéka.

¹⁷ I. rész 4. cím: „Mert mihelyt fejedelmünk bármely állapotú embert jeles tetteiért és szolgálataiért várral vagy mezővárossal akár pedig majorról, vagy más birtokjoggal megajándékoz, az a fejedelemnek ilyen adománya által (ha azt törvényes iktatás követi), azonnal valóságos nemessé lesz”. Werbőczy István i. m. 41.)

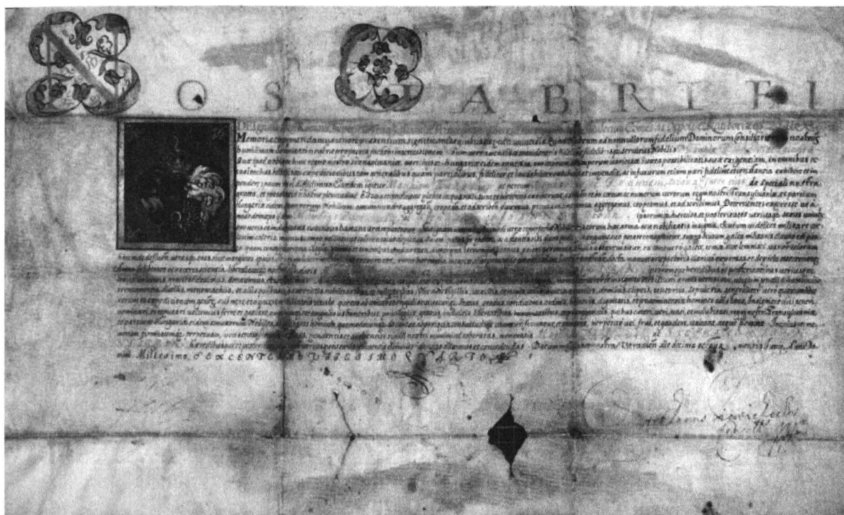
sora foglalkozott a jobbágyok megnevesítésének mikéntjével, illetve ezzel kapcsolatban a földesúri érdekek védelmével. Az 1630. évi XXX. tc. a földesurak hozzájárulásához kötötte a jobbágyi állapotban lévők megnevesítését, s egyúttal előírta, hogy az elnyert nemeslevelet ki kell hirdetni az adományos lakóhelye szerinti vármegyében. A nemességhez vezető út tehát a földesúrral való egyezkedéssel kezdődött, aki megfelelő anyagi ellenszolgáltatás fejében felszabadíthatta a jobbágyát, sőt közbenjárhatott az armálisának kieszközlése érdekében is. Így a Werbőczy által az utókorra hagyományozott legendáriummal szemben, amely szerint „*A valóságos nemességet ... katonai élettél és tudománnyal vagy egyéb lelki és testi adományokkal és erényekkel lehet megszerezni*” (I. rész 4. cím), a korszakban a nevesítés sokszor nem volt egyéb, mint a földesúr és jobbágya közötti üzleti kapcsolat eredménye. A jobbágytelek azonban ettől még nem minősült át automatikusan nemesivé, s ha az armalista más módon sem tudott birtokhoz jutni (ami ritka volt, bár nem lehetetlen), akkor a jobbágyokhoz hasonló földesúri terheket cipelő birtoktalan (*impossessionatus*) nemesek széles táborát gyarapította. Szabó István megállapítása szerint „*Az »armalista« ennek megfelelően meghatározott társadalmi réteg neve lett; olyan nemesek rétegéé, akiknek nemessége nemeslevélen alapult és nemesi birtokuk nem volt. Ebbe a rétegbe tehát egyáltalában nem tartozott az olyan nemes, akinek nemessége nemeslevélből eredt ugyan, de egyébként birtokos, possessionatus volt.*”¹⁸

A 16. század közepének új társadalmi fejleménye volt a „vitélő nép” megszületése. A végvárakban szolgáló, király által fizetett katonaság soraiban egyaránt megtalálhatók voltak a birtokaikat veszített, török elől menekülő nemesek és a szökött vagy gazdátlanná vált jobbágyok. Jogállásukban valamennyiüket a nemességhez tette hasonlóvá, hogy nem álltak földesúri hatalom alatt, adómentességet élveztek, a 17. század elejétől kezdve pedig a vallásukat is szabadon megválaszthatták.¹⁹ E népes, szabadosokból álló réteg azonban a török kiűzése után funkcióját veszítette. Míg korábban, társadalmi eredettől függetlenül, mindannyian részesültek a végvári vitézeket megillető kollektív kiváltságokban, a békés időszak beköszöntével már csak a nemességet bizonyítók maradhattak jogaik élvezetében, a többiekre (feltehetően a többségre) jobbágyorsorsót várt. Az ettől való félelem sokakat arra késztetett, hogy hamis oklevéllel szerezzenek bizonyosságot nemesi származásukra. Ezt annál is inkább megkísérelhették, mivel a korban még nem állandósultak a családnevek, az armálisokban megjelölt nemességszerző ősokeket pedig többnyire csak a szóbeli emlékezet kötötte össze a 18. században élt leszármazottakkal. A lehetőség is adott volt a nemesi oklevelek beszerzésére: számos forrás tanúsága szerint a korban virágzó feketepiac működött a hadizsákmányként elrabolt vagy egyéb kétes utakon szerzett (a jogos tulajdonosaik számára persze hiányzó) armálisoknak. De arra is volt példa, hogy a magvaszakadt nemesek után maradt, feleslegessé vált diplo-

¹⁸ Szabó István: A jobbágy megnevesítése. *Turul.* 55 (1941) 1–2. sz. 11–21.; Werbőczy István i. m. 41.; A kora újkori armálisok tartalmi és formai jellemzőiről, valamint az adományozás mechanizmusáról lásd Armálisok. Nemesi címereslevelek a Zala Megyei Levéltár gyűjteményéből 1477–1898. (Szerk. Molnár András.) Zalacgerszeg, 2004. 9–13.

¹⁹ Pálffy Géza: Végvári katonaság. In: Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor. (Főszerk. Kőszeghy Péter.) XII. k. Bp., 2011. 379–380.

mákat a rokonság egyszerűen áruba bocsátotta. (Ennek megakadályozása érdekében Mária Terézia 1765-ben elrendelte a fiágon kihalt nemzetségek címeres nemesleveleinek lefoglalását és a vármegyei levéltárakban való elhelyezését.) Ezeket az okleveleket, ha igény mutatkozott rá, az erre szakosodott „vállalkozók” az eredeti adományos nevének kivakarásával és átírásával a megrendelőhöz igazították. Jó pénzért nemesi oklevelet vásárolva, majd a genealógiát hamis tanúkkal megtámogatva tehát szerencsés esetben a nemesség soraiba lehetett jutni. Birtokadomány híján azonban csak az armalista nemések rétegébe.²⁰

**Hamisított címeres levél Zádori Mátyás részére, 1624
MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltára Muo 114.**

A nemességük igazolására elsősorban ezek a birtoktalan, nem közismert vagy egyenesen kétes nemességű, a nagyarányú belső migráció következtében korábbi lakóhelyüket megváltoztató egyének voltak rászorítva. Az adózók számának szaporítása céljából rendelte el 1723-ban III. Károly az általános nemesi vizsgálatot (*generalis nobilium investigatio*), amit a következő évtizedekben még kétszer (1732/1733, 1754/1755)

²⁰ *Tóth István György*: Karddal szerzett és piacon vett armálistok: a végváriak útjai a nemességbe a 18. század elején. In: *A végvár és a végváriak sorsa, 1699–1723.* (Szerk. Petercsák Tivadar–Pető Ernő.) Eger, 1991. 45–51.; *Kóta Péter*: „Ebül szerzett kutyabőr” avagy a címerlevél-hamisítások a XVIII. században. In: *Előadások Vas megye történetéből II.* (Szerk. Tilcsik György.) Szombathely, 1993. (Vas megyei levéltári füzetek 6.) 311–316.; *Armálistok* i. m. 7.

Perico Comingum & Nobilium tam Consecrationator quum & Armaliteras
 in voce (Cetera) & quidem Consecrati Inferiori ex ipse
 vicario gratiosi Cetera Consecrati Regi Inimici Consecrati & Cetera
 Patali Pri. Ed. Mendis. G. H. Anni 1757. Albo Regas Celebrata
 Congregatione Reptata.

Loca residen- tia Domini Nobilium	Domini Nobles Consecrationati	Domini Nobles Armaliteras	Domini Noveriam Offi- cium in quibus residen, vicarij in alijs Comitatibus Dona Tabors 123
Patka	Aleny D. Comes J. J. J. in a Comberg.	Maximus Vicsomay Joannes Vicsomay Michael Hollosy Joannes Odor Alexand. Domjan Joannes Domjan Alexand. Domjan Michael Podacz Stephanus Chazy Stephanus Podacz Petrus Miklos Michael Diflorij	
Coras Duxeny	Aleny D. Comes La. Caslans & Rougem Grischy		
Acza		Nicolaus Sebesteny Stephanus Czerna Pegorius Nagy Stephanus Zeller Michael Zeller	Ladislavs Valtomaj V. S. S.
Tabajd	Aleny D. Comes J. J. J. in a Comberg.		Stephanus Lene Miklos Stephanus Andor Michael Vicsomay
Lene Peter	Aleny D. Comes J. J. J. in a Comberg.	Maximus Nagay Petrus Kolya	
	Stephanus Andor Joannes Kusa Stephanus Kereses Emerich Hollosy		

3/2.

33

Fejér vármegye nemességi iratai. Nemesi összeírások. Birtokos nemesek összeírásai
1754–1755 MNL FML IV. 72/c 1. d.

Locas Residenciar Dni Nob. lino	Domini Nobilij Possessionarij	Domini Nobiles Armatiora	Dni Nobilij ac etiam offi- Dnaly hi quidem Residen- torum in alijs Comitatu Dona Saberes
Lent Péter.	Canniel Szay		
Velenye	Jozsef Gao Magyarai D. Dny Sándor Magyarai	Stephanus Raltecij Maximus Galay Andreas Galay Michael Verma.	
Zamoly	-----	Franciscus Nagy Joannes Nagy Michael Uppoldy	Franciscus Bedi
Biske	Ally D. C. Dominus de Battyau Salatinij	Stephanus Horvath Joannes Viza Anthonius Gekus Maximus Belonij	
Cabalj	-----		
Bely	Ally D. Jozsef Jozse p. Dus Laporij	Lazar Debaraxio	Adamus Dorod.
Duro	-----	Christians Regi	
Kuldó	-----	Joannes Konyu Michael Konyu Stephanus Dorodij Stephanus Dorodij Joannes Konyu	
Torda	D. Dny Matias Saj novics		
Doboz	Nicolaus Dobozij Joannes Dobozij Alex Joannes Dobozij Stephanus Dobozij Joannes Jany		
Bogmer	Stephanus Totij Michael Totij Joannes Raltecij Gregorius Dalkij Gregorius Tordij		

Fejér vármegye nemességi iratai. Nemesi összeírások. Birtokos nemesek összeírásai
1754–1755 MNL FML IV. 72/c 1. d.

megismételték. A vármegyék által végrehajtott vizsgálatok során egyrészt magát a nemesség meglétét kellett bizonyítani, például az armális vagy egyéb hiteles okirat felmutatásával, másrészt pedig a nemességszerző ősötől való leszármazást, ami – írásos dokumentumok híján – szavahihető tanúk felsorakoztatásával vagy a nemesi jogok birtokában szakadatlanul eltöltött hatvanévnyi időtartam igazolásával is történhetett. Mária Terézia rendelete alapján 1774-ben a nemességigazoló perek (*processus legitimatorius/productionalis*) léptek az elvileg mindenkire kiterjedő általános nemesi vizsgálatok helyébe, amelyeket a kétséges nemességű személyek ellen (vagy kérésükre) egyénileg kellett lefolytatniuk a vármegyéknek.²¹ A további visszaélések kiküszöbölése érdekében a 18. század közepétől kezdve már minden nemesítést és rangemlést regisztráltak a Magyar Udvari Kancellárián (a 16–17. században még meglehetősen hiányosan) vezetett Királyi Könyvekben is.²²

Bár Werbőczy gondosan leszögezte, hogy „Magyarországnak minden főpap, egyházfő és báró urai és többi mágnásai, nemesi és előkelői nemességükre és világi javaikra nézve, a szabadság, kivételesség és adómentesség egy és ugyanazon előjogát élvezik” (I. rész 2. cím),²³ a későbbi gyakorlat azonban nem igazolja ezt az elvi alapvetést. Szűk egy évszázad múlva az 1608. évi koronázás utáni I. tc. már külön rendként vette számba a mágnásokat és az egyszerű nemeseket, s az előbbieket számára helyet és szavazatot biztosított a kétkamarás szerkezetű diéta felsőtábláján: az örökletes főnemesség hivatalt nem viselő tagjai – egészen a főrendiház 1885. évi reformjáig – személyre szóló meghívást kaptak az országgyűlésre, míg a köznemesség vármegyénként 2–2 követvel képviseltesse magát a rendi korszak végéig.²⁴ A török kiűzését követően a fő- és köznemesség társadalmi kapcsolatai is beszűkültek. „A főúri és fejedelmi udvaroknál fontosabb és sokrétűbb szerepet kevés intézmény töltött be Magyarországon a mohácsi csata és a Buda visszafoglalása közötti időszakban. Az udvarok a vidékek és társadalmi rétegek közötti kapcsolatot teremtő társadalmi háló csomópontjai, a politikai döntések színhelyei, a művelődés otthonai, a reprezentáció és a mecenatúra színpadai és egyben viselkedési mintát nyújtó nevelő iskolák voltak.” A török időkben számos, az ország védelméhez kapcsolódó közhatalmi funkciót elláttak a nagybirtokos mágnások, s ehhez (továbbá személyes szükségleteikre, valamint társadalmi és mentalitásbeli okokból is) népes szolgáló személyzetre volt szükségük. Ellenben a főúr családjába tartozó

²¹ Szálkai Tamás: Iratok és armalisták. Műveltség és mentalitás a bihari nemességigazolásokról dokumentumaiban. Debrecen, 2010. (Hajdú-Bihari Levéltári Füzetek 1.) 4–7.; Illéssy János: Az 1754–55. évi országos nemesi összeírás. Bp., 1902. 1–4.

²² Vajay Sz.: A társadalmi átalakulás i. m. 41.; Az 1527 és 1848 (1867) között vezetett Királyi Könyvek az MNL-OL A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii jelzet alatt találhatóak. A forrás rendelkezésre áll digitalizált formában is, elérhető a <http://mol.arcanum.hu/digidat> címen (a megtekintés ideje: 2012.11.10.), illetve DVD-ROM-on (Arcanum Adatbázis Kiadó, 2006.). A Királyi Könyvek mutatóját Illéssy János és Pettkó Béla állította össze: A Királyi Könyvek. Jegyzéke a bennük foglalt nemesség, cím, czimer, előnév és honosság adományozásoknak, 1527–1867. (Szerk. Illéssy János–Pettkó Béla.) Bp., 1895.

²³ Werbőczy István i. m. 38.

²⁴ Szijártó M. I.: A diéta i. m. 48–51., 439–440.

servitorok a pénzen, posztón, kosztón és kvártélyon (esetleg egyebeken) túl a *dominus* pártfogására is számíthattak ügyes-bajos dolgaikban és társadalmi előmenetelükben. A török általi fenyegetettség elmúltával azonban a főurak közhatalmi jellegű szerepvállalására már nem volt szükség és lehetőség, s ezzel együtt megszűnt körülöttük az az udvar, amely korábban magához vonzotta a köznemes familiárisaikat és a tekintélyesebb környékbeli nemes ifjakat. A megmaradt várak, várkastélyok funkciója immáron – jóval kevesebb külső közreműködőt igényelve – az uradalmak gazdasági irányítására korlátozódott; politikai és katonai jelentőségüket, társadalmi vonzáskörzetüket elveszítették.²⁵ A Királyi Könyvek alapján a szatmári béke és 1848 között közel kétszáz személy szerzett magyar vagy erdélyi bárói, grófi címet.²⁶ A társadalmi mobilitás lehetősége tehát továbbra is nyitva állt a köznemesség tagjai előtt, ugyanakkor a 18. század már a főnemesség általános térvesztésének az időszaka volt. Noha a zászlósurak és az egyéb országos főméltóságok (koronaörök, udvari kancellárok, alkancellárok, kamaraelnökök) soraiban inkább csak elvétve akadt egy-egy nem főnemes személy,²⁷ a főpapok között a 19. század elejére már egyértelműen kisebbségbe szorultak a mágnások és szembetűnő a köznemes főispánok arányának folyamatos növekedése is.²⁸ Szijártó M. István kutatásai szerint a 18. század folyamán átstrukturálódott az egész rendiség. Az évszázad elején még egyértelműen a főnemesség uralta a politizálás színtereit, a vármegyét és a diétát. Utóbbi fejlődéstörténetét tekintve „1722–23-ban zárult le ... a főnemesi vezetésű magyar rendiség kora, majd 1790-ben vette kezdetét egy másik, amikor a bene possessionatus köznemesség kezébe került a gyepő. A köztés időszak az átalakulás, a bene possessionati emancipációjának, felemelkedésének kora”. A reformkorra jellem-

²⁵ *Koltai András*: Udvari rendtartás a 17. századi Magyarországon. In: Udvari rendtartás. Utasítások és rendeletek 1617–1708. (Szerk. uő.) Bp., 2001. 7–19, 44–45., *Vörös Károly*: A társadalmi fejlődés fő vonalai. In: Magyarország története 1686–1790. (Főszerk. Ember Győző–Heckenast Gusztáv.) Bp., 1989. (Magyarország története 4/1.) 680–681.; *Szijártó M. István*: Bevezetés: A 18. századi magyar rendiség és a bene possessionati felemelkedése. In: *Uő.*: Nemesi társadalom és politika. Tanulmányok a 18. századi magyar rendiségről. Bp., 2006. 11.

²⁶ *Hanns Jäger-Sunstenau*: Az 1700 és 1918 közötti magyarországi nemesítések társadalomtörténeti statisztikája. In: Magyarország társadalomtörténete I. A reformkortól az első világháborúig. 2. k. (Szerk. Kövér György.) Bp., 2002. 11–14.

²⁷ *Fallenbüchl Zoltán*: Magyarország főméltóságai. Bp., 1988. 69–112.; A szakirodalomban jelen lévő nézetek szerint a régi mágnások mellett a 18. században megjelent egy új, hivatalviselése révén felemelkedett főnemesség. Cserepes Tünde és Szijártó M. István vizsgálata alapján Mária Terézia uralkodásának végéig ez az új főnemesség nem váltotta le a régi főnemesi nemzetségeket a Magyar Királyság valódi hatalommal járó országos főméltóságaiban, legfeljebb az elit természetes megújulásáról lehet szó. II. József idején viszont kibontakozni látszik egy elitváltás lehetősége: az új főnemesség és a köznemesség tagjai jelentős számban vették át a vizsgált eltipozíciókat. *Cserepes Tünde–Szijártó M. István*: Nyitott elit? A magyar főméltóságok a 18. században. *Századok*, 144 (2010) 5. sz. 1225–1238.

²⁸ *Pálmány Béla*: A magyarországi nemesség társadalmi tagolódása (1686–1815). In: *Mágnások, birtokosok, címerlevelek*. (Szerk. Ódor Imre–Pálmány Béla–Takács Péter) Debrecen, 1997. (Rendi társadalom – polgári társadalom 9.) 55., 62–67.

Collatio Nobilitatis pro Mathia Szécsen. Equitum Carlaria
diarum Sublato Capitulo, &c.
 1700 December 30

Maria Theresia & Memoria commendamus. Quod nos cum ad normalium conditionum advenire...

...virescit virtutum. Moxa per omnia tempora...

Királyi Könyvek.
Mária Terézia nemességét és címet adományoz **Szécsen Mátyásnak** és unokaöccsének, **Sándornak 1763**
MNL OL A 57 XLVI. 486.

Diploma super Titulo Comitatus Erectio. Mauritorio Benyowsky
 in Servitijs Serenissimi Galliarum Regis existenti Generali Brigadiero, Mili- tauri eidem Ordinis Sancti Ludovici, et Prævin- cæ Madagascari natusque Gubernatori libenter elargitum.

Királyi könyvek.
Mária Terézia grófi címet adományoz **Benyowsky Mórincnak 1778**
MNL OL A 57 LI. 45.

1634. Anni 1778.

Maria Theresia Divina favente Clementia. Sibi Titulum Nobilem Prælati, et Capituli Mauritorio Benyowsky, actu in Servitijs Serenissimi Galliarum Regis existenti Generali Brigadiero, Militaria eidem Ordinis Sancti Ludovici, qui, ac Unius Regisne Colonis, et non Prævin- cæ Madagascari natusque Gubernatori libenter elargitum, et Gratia Nominatigque Regis Caesaris Regis centuriam eorum Intercontinentum Unum aliquodum inter diversis Virtutum Decorum Minus, atque Officia, quibus Theresia Princeps, seu Imperatrix Sublimioris Imperatoris, etiam longe, latetque per Orbem Universum etc.

IN ADVERSIS EX PROGRESSIS.

...virtutari possunt, sed ut Alij quosdam Exemplo accenti ad laudabilem Virtutum Principis servitijs...
 ...Mauritio Benyowsky...
 ...1778...

ző politikai szituáció tehát – az alsó tábla és a vármegyei követek domináns szerepe, s ezen keresztül a jómódú birtokos köznemesség sikeres érdekérvényesítése az országos politikában – már a 18. század végére kialakult.²⁹

A török hódoltság másfél évszázada alatt meglehetősen összekuszálódott magyarországi földbirtokrendszer a 18. század közepére stabilizálódott. Egyrészt rendeződtek a visszafoglalt területeken fekvő földbirtokok körül kialakult anomáliák: végleg eldőlt, hogy egy-egy vitatott hovartartozású birtoknak ki a jogos tulajdonosa, illetve ki képes egyáltalán igazolni a tulajdonjogát és lefizetni a fegyverválság összegét. Másrészt pedig ekkorra már többnyire megszabadultak magyarországi földbirtokaiktól azok az idegenben élő nemesek, akik hadvezéri, hitelezői vagy egyéb szolgálataik jutalmául hatalmas uradalmakhoz jutottak a századelőn. Az újszerzeményi területekből és a Rákóczi-szabadságharc emigráns vezetőinek *fiscalitas*nak minősített birtokaiból is (közvetlenül vagy közvetetten) részesülve a 18. század derekára egy viszonylag szűk fő- és köznemesi réteg kezén óriás földbirtokvagyon halmozódott fel; közöttük egyaránt megtalálhatók voltak a birtokaikat kikerekítő „régii” mágnások, mint az újonnan feltörekvő (és részben a főnemesi címet is megszerző) *bene possessionati* képviselői.³⁰ A nemesség birtokviszonyainak feltérképezésére alkalmas forrásként kínálkoznak a Mária Terézia-féle úrbérendezés végrehajtása során, 1767 és 1774 között a szűkebb (jelen esetben Erdély, Horvátország-Szlávia és a Bánát nélküli) Magyarország 44 vármegyéjében felvett tabellák, amelyek a jobbágyok használatában lévő úrbéres birtokállomány mellett a földesurak személyét is rögzítették. E forráscsoport alapján Fónagy Zoltán mintegy 5600 nemesi földbirtokost azonosított a vizsgált területen. (Ebben a számban természetesen nincsenek benne az allodiális földön gazdálkodó kurialista nemesek, ahogy az alább közölt birtokkategóriák is kizárólag az úrbéresre vonatkoznak, a tulajdonosok egyéb – alkalmasint jóval nagyobb kiterjedésű – *allodiumait* a forrás nem tartalmazza.) 5 ezer kat. holdnál több birtokkal 110 földesúr (1,9%) rendelkezett (köztük 62 személy 10 ezer kat. holdnál is nagyobb *latifundium* tulajdonosa volt). E kicsiny csoport kezén volt a nemesség teljes úrbéres birtokállományának közel kétharmada (65,3%). További 293 jómódú középbirtokosnak minősíthető személy (5,2%) 1 és 5 ezer kat. hold közötti úrbéreséget bírt, összesen a nemesi tulajdonú földbirtokok egyhatodával (16,7%) rendelkezve. Közel ilyen arányú (15%) volt a 100 és 1000 kat. hold közötti kisebb középbirtokosok részesedése is, de ezen már 1637 személy (29,2%) osztozott. A 100 kat. hold alatti kisbirtokosok sorába 2464 nemes (44%) tartozott, akik a nemesi kézen lévő úrbéres birtokok mindössze 2,5%-ának voltak a földesurai. Végül további 1075 személy (19,2%) kizárólag zsellérek felett rendelkezhetett. Mellettük azonban a nemesség döntő többségének sem jobbágyai, sem zsellérei nem voltak: a II. József-féle népszámlálás (1784–1787) alapján az 5600 birtokos nemes körülbelül a 10%-át tette ki az összes nemes családfőnek. Közöttük (az uralkodóház néhány tagját is beleértve) 319 főnemes (5,7%) található, akik a nemesség úrbéres birtokainak majdnem

²⁹ *Szijártó M. I.*: A diéta i. m. 379., 402.; *Uő*: Bevezetés i. m. 11–12.

³⁰ *Kaposi Zoltán*: A magyarországi nagybirtokrendszer változásai (1700–1945). In: Somogy megye múltjából. (Szerk. Récsei Balázs.) Kaposvár, 2001. (Levélári évkönyv 32.) 95–98.

Namen der Herrschaften.		Stamm der		Erdélyen														
		Familien		Erdélyen														
		Städter	Summa Item Städter	Städter	Städter	Städter, mit Honoratioren	Städter in Städten nicht Prä- fektur auf dem Lande	Städter	Honorsfähiger Städte, mit Herrn Ehrenr. Befehliger o. keine Präfektur	Städter, mit dem keine Präfektur, mit Personal- Befehligen	Städter, mit Befehligen	Städter, mit Befehligen	Städter, mit Befehligen	Städter, mit Befehligen	Städter, mit Befehligen	Städter, mit Befehligen	Städter, mit Befehligen	Städter, mit Befehligen
H. 1/2 2/2	Fugaras	108 114	-	1	21	76	29	201	1	213	244	9	61	259	12	175	225	58
H. 1/2 1/2	Hérsény	12 71	-	-	-	2	-	28	24	22	-	11	77	12	107	407		
H. 1/2 1/2	Hurca	27 48	-	-	-	-	-	27	23	19	-	2	23	5	103	228		
H. 1/2 1/2	Mlyén	24 20	-	-	-	3	-	18	13	12	1	2	20	7	78	184		
H. 1/2 1/2	Kis Berettyó	50 60	-	-	-	4	-	28	40	22	-	2	48	27	152	237		
H. 1/2 1/2	Közös	11 20	-	-	-	-	-	-	-	20	-	1	18	8	46	92		
H. 1/2 1/2	Marifna	1 17	-	-	-	-	-	-	-	16	-	1	17	7	24	67		
H. 1/2 1/2	Nardisimén	52 62	-	-	-	2	4	29	29	23	-	8	53	14	178	277		
H. 1/2 1/2	Kis Berettyó	52 62	-	-	-	2	4	29	29	23	-	8	53	14	178	277		
H. 1/2 1/2	Reusor.	52 56	-	-	-	-	-	28	22	22	-	1	32	13	168	284		
H. 1/2 1/2	Sebes	2 28	-	-	-	-	-	-	-	22	-	1	20	5	51	119		
H. 1/2 1/2	Berecsény	17 23	-	-	-	4	-	7	7	18	-	2	16	2	61	178		
ii	Summa	102 114	-	1	-	23	43	29	201	211	442	130	9	45	710	226	200	5527

II. József-féle népszámlálás Erdélyben
MNL OL F 46 1787, 1339, 108.

a kétharmadával (63,6%) rendelkeztek. 54 személy 10 ezer kat. holdon felüli, további 33 mágnás pedig legalább 5 ezer kat. hold úrbériséggel bírt. 98 főnemes 5 és 1 ezer kat. hold között birtokolt. 100 mágnás birtokainak összterülete 1000 és 100 kat. hold között mozgott, míg 34 főnemesnek 100 kat. holdnál is kevesebbel kellett beérnie. Fónagy értékelése szerint „gyakran nem esett egybe társadalmi státusz és vagyoni helyzet a feudális társadalom csúcsain sem: mágnás és nagybirtokos olyannyira nem azonos fogalom, hogy csak a főrangú birtokosok harmada tartozott a valóban gazdagnak számítók közé; másik harmaduk a jómódú középbirtokosokkal állt egy szinten, a többiek pedig csak egy kisebb középbirtok jövedelméből próbálták meg a »költészes két betűk«, (i. e. a br. vagy gr. betűk) által megkövetelt fényt kifejteni.”³¹

A nemesség erőteljes vagyoni differenciálódását tanúsítják azok az összeírások is, amelyek a hadba szólított nemesekről készültek a napóleoni háborúk idején. Az 1808. évi II. tc. alapján „Mindenkinek ... jövedelméhez képest vagy mint lovas, vagy gyalog minőségben köteles felkelni; még pedig az, a ki ... évi 3000 forint, vagy ennél több jövedelemmel bír, ... mint lovas; a ki pedig évenként csak ezer forintot vesz be, mint gyalog, mindkettő saját költségén (...) Azok a gyalogok végül, a kik a felkeléshez megkívántató vagyonnal ugyan nem rendelkeznek, de a törvény és megállapított szabály értelmében felkelni kötelesek, a hozzájárulási pénztárból minden szükségességekkel és a szoldadal is ellátatnak.” A felkelés (*insurrectio*) előkészítése során vármegyénként nyilvántartásba vették a nemesség egészét, majd egy szemle során megállapítást nyert, hogy ki köteles ténylegesen felkelni (személyesen vagy helyettes állításával) és milyen fegyvernemhez kell bevonulnia. A szemle alapján készült országos összesítésből tehát – amelyet Rugonfalvi Kiss Istvánnak az utolsó nemesi felkelés centenáriuma megjelent munkája alapján, azt némileg korrigálva Vörös Károly készített el – képet kaphatunk a magyar nemesség vagyoni rétegződéséről. Így az 1809-ben ténylegesen is hadra kelt *insurgensek* közül csak 1919 fő rendelkezett 3000 forinton felüli éves jövedelemmel. További 173 személy 2000, 864 pedig 1000 forinton felüli jövedelemmel bírt. Ők a törvény szerint saját kérelmükre és költségükre szintén a lovasságnál katonáskodhattak, bár az utóbbiaknak a lótapot már megtérítették a felkelés pénztárából. 1000 forint körüli jövedelemmel 1522 személyt írtak össze, akik magukat felszerelve és ellátva gyalogos katonaként tartoztak hadakozni. Végül az összeírtak döntő többsége, nagyjából 32 ezer fő, azaz minden százából legalább nyolcvanöt nemes, csak közköltségen volt képes teljesíteni a „vérrel adózás” alkotmányos kötelezettségét. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a nemesi társadalmon belül a vagyontalan réteg aránya ennél csak nagyobb lehetett, mert a felkelés előre meghatározott létszámkeretén túl már nem vették igénybe a legszegényebb nemesek szolgálatait.³²

³¹ Fónagy Zoltán: Nemesi birtokviszonyok az úrbérrendezés korában. A nemesség a magyar társadalomtörténet-írásban. *Századok*, 133 (1999) 6. sz. 1145–1148., 1171–1185.; A közelmúltban a tanulmányhoz tartozó adattár is publikálásra került, lásd uő: A nemesi birtokviszonyok az úrbérrendezés korában I–II. Bp., 2013 és <http://archivportal.arcanum.hu/urberi/> (A letöltés ideje: 2013. 10. 28.)

³² Ódor Imre: Az 1809. évi nemesi összeírás forrásértéke, felhasználásának lehetőségei. In: *Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok.* (Szerk. Á. Varga László.) Salgótarján,

A nemesség – kiváltságait feltéve – sokáig eredményesen ellenállt a megszámlálására irányuló kísérleteknek. Az 1754–1755. évi országos nemesi összeírás, melynek anyagát Illéssy János nyomtatásban is kiadta, nem tekinthető a korabeli magyar nemesség teljes lajstromának: a 32 554 nevet tartalmazó adattárban csak azok a nemesek szerepelnek, akiket az egyes vármegyék, saját egyéni szempontjaik alapján, szükségesnek tartottak bevonni az összeírásba.³³ Hasonlóan nem teszik lehetővé a nemesség pontos létszámának megállapítását az 1790 és 1815 között készült vármegyei összeírások sem, ezek ugyanis elsősorban a fegyverforgásra személy szerint kötelezett férfiakat, illetve rendi hovartartozásra való tekintet nélkül azokat a személyeket vették számba, akiknek valamilyen módon hozzá kellett járulniuk a háború terhehez.³⁴ A II. József-féle népszámlálás alól viszont, minden tiltakozása ellenére, nem tudta kivonni magát a magyar nemesség, így a rendi korszakban egyedülként, 1784–1787 folyamán országosan egységes elvek alapján összeírták őket is. Ekkor a magyar és a horvát-szlavón vármegyék területén élő 3 373 004 férfi között (saját bevallás alapján) 157 299 (4,7%) nemes találtott, Erdély 700 753 férfi lakosából pedig 31 387 (4,5%) személyt soroltak a nemesek közé. A szabad királyi városok adatait is hozzászámolva a magyar Szent Korona országainak (Határőrvidék nélküli) területén élő 4 306 185 férfiből 197 616 (4,6%) főnyi nemességet vettek számba, ami (némi pontatlanságot megengedve) a női népesség feltételezett számával megduplázva összesen mintegy 400 ezer nemeset jelentett.³⁵ A II. József uralkodása alatt végrehajtott népszámlálást követően a 19. század első felének népösszeírásai ismét figyelmen kívül hagyták a nemességet, ezért a rendi időszak végére vonatkozóan csak többé-kevésbé pontos becslésekre hagyatkozhatunk. Vörös Károly (és a kortárs Fényes Elek³⁶) feltételezése szerint a nemesség ugyanolyan arányban növekedett, mint a teljes lakosság. Így a 19. század közepén nagyjából 462 ezer nemesel számolhatunk a szűkebb Magyarországon, s további 90 ezerrel az Erdélyi Nagyfejedelemségben.³⁷ Ezen belül a mágnások létszámáról még hozzávetőleges becsléssel sem rendelkezünk. Saját kutatásunk alapján annyit tudunk mondani, hogy 1848-ban 305 élő főnemesi ággal rendelkező nemzetség alkotta a magyar Szent Korona országainak főnemességét.³⁸

1987. (Rendi társadalom – polgári társadalom I.) 112.; Vörös Károly: A magyar nemesi felkelés a napóleoni háborúk korában. In: A Nógrád megyei Múzeumok Évkönyve VII. (Szerk. Szvircek Ferenc.) Salgótarján, 1981. 95. Megjegyzendő, hogy a 3000 forinton felüli kategóriában itt 191 fő van feltüntetve, míg az ún. tizkötetes Magyarország története vonatkozó, szintén Vörös által írt fejezetében 1919 személy. (Vörös Károly: A magyarországi társadalom (1790–1848). In: Magyarország története 1790–1848. (Főszerk. Mérei Gyula.) Bp., 1980. (Magyarország története tíz kötetben 5/1.) 488.) Rugonfalvi adatai alapján inkább az utóbbi érték tűnik valószínűbbnek. (Az utolsó nemesi felkelés századik évfordulója emlékére. (Szerk. R. Kiss István.) Bp., 1909. I. köt. 42–43.)

³³ Illéssy J.: Az 1754–55. évi országos nemesi összeírás i. m. 3–4., 148–149.

³⁴ Pálmány B.: A magyarországi nemesség i. m. 45.

³⁵ Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787). (Szerk. Danyi Dezső–Dávid Zoltán.) Bp., 1960. 50–51.

³⁶ Fényes Elek: Magyarország statistikája. Első kötet. Pest, 1842. 118.

³⁷ Vörös K.: A magyarországi társadalom i. m. 486.

³⁸ Ballabás Dániel: Főnemesi rangemelések Magyarországon a dualizmus korában. Századok,

(A nemzetség fogalma alatt itt és a továbbiakban egy közös őstől fiágon leszármazó, azonos vezetéknevet viselő személyek összességét értjük. Ez nem azonos azzal, amit manapság általában családnak tekintünk,³⁹ s éppen ezért a magunk részéről kerüendőnek érezzük a „nemesi család” és az ehhez hasonló kifejezések használatát.)

A vagyoni rétegződésről fentebb elmondottak tükrében talán nem meglepő, hogy a 19. század első felének közel félmillió magyar nemessége döntő részben paraszti színvonalon, „hét szilvafa árnyékában” élt. „*A parasztság ugyanis – ahogy Szabó István fogalmazott – az életmód, a társadalmi és az anyagi lehetőségek tekintetében nem ott kezdődött, ahol a nemesség végződött.*”⁴⁰ A kisnemesség magvát az egyetlen, kurialista nemesek alkották, akik jobbágyok nélkül, de elismerten saját tulajdonú földön gazdálkodtak. Önkormányzattal rendelkező közösségeik gyakran külön falvakat alkottak, vagy legalábbis szervezetenként elkülönültek az adott település földesúri joghatóság alatt álló egyéb lakóitól.⁴¹ Velük ellentétben az armalista nemesek más földjét művelték, s így nem vonhatták ki magukat a földesúri szolgáltatások, sőt gyakran az adóztatás alól sem (taxás vagy taksás nemesek). Noha Werbőczy a nemesség négy sarkalatos joga között tartotta számon, hogy „*mindennemű jobbágyi teljesség, adakozás alól, rovás és egyéb adó, vám, harmincad fizetésétől mindörökre teljesen mentesek és ki vannak véve, csupán az ország védelmére tartoznak katonáskodni*” (I. rész 9. cím),⁴² a valóság azonban, mint annyiszor, itt is rácaffolt a jól hangzó jogi fikcióra. Az adózásba bevontak köre ugyan tértől és időtől függően igen változatos lehetett, az viszont a források alapján kétségtelennek tűnik, hogy a kisnemesség jelentős része (beleértve alkalmasint a kurialistákat is) – a háborús időszakokban nem ritka „önkéntes ajánlatokon” túl – valamilyen rendszeres adófizetésre kényszerült.⁴³ Már a 16. századtól kezdve megfigyelhető, hogy egyes kisnemesek az általában véve kedvezőbb életkörülményeket, valamint (korlátozottabb számban) az iparűzés és az értelmiségi pálya lehetőségét kínáló városokban kerestek boldogulást. Ez a jelenség eleinte inkább a hódoltságtól mentes országrészekre volt a jellemző, majd a török kiűzése utáni belső migráció általános irányának megfelelően átsugárzott az Alföldre is. Emellett a 18–19. században már az sem volt ritka, hogy az uralkodó eleve városlakókat: hivatalnokokat, tisztviselőket, kereskedőket nemesített meg. A kívülről

144. (2011) 5. sz. 1221.

³⁹ A nemzetségről, mint a magyar nemesi társadalom alapegységéről lásd *Fügedi Erik*: Az Elefánthyak. A középkori nemes és klánja. Bp., 1992.

⁴⁰ *Szabó István*: A nemesség és a parasztság osztályviszonyai a XVI–XVIII. századokban. In: *Jobbágyok-parasztok. Értekezések a magyar parasztság történetéből.* (Szerk. Für Lajos.) Bp., 1976. 244.

⁴¹ *Degré Alajos*: A magyar nemesi (curialista) községek szervezete és gazdálkodása 1848 előtt. In: *Vas vármegye múltjából. Levéltári évkönyv 1.* (Szerk. Horváth Ferenc.) Szombathely, 1976. 100.; *Kösa L.* i. m. 29–30., 134–145.

⁴² Werbőczy István i. m. 45.

⁴³ *Szijártó M. István*: A nemesi adómentesség. In: *Uő: Nemesi társadalom és politika. Tanulmányok a 18. századi magyar rendiségről.* Bp., 2006. 155–161.; *Poór János*: Adók, katonák, országgyűlések 1796–1811/12. Bp., 2003. 110–112.

Loca Residence Dno's Nobili	Domini Nobiles Patris nati	Domini Nobiles Matris	Domini Nobiles ac etiam Officiali Domini quibus recordem in alijs Comitibus Do. na Tebenes.
	Michael Borday. Joannes Lordacs. Paulus Lordacs. Maximus Lordacs. Stephanus Totd. Petrus Totd. Jo. Hano Orlompy. S. D. Josephus Fekete. Andreas Jozsy. Petrus Kéchy. Jo. Joannes Hlston. Andreas Oxdi. Franciscus Oxdi. Stephanus Póka. Stephanus Póka. S. D. Adamus Baal. Daniel Parize. Marthas Zambó. Marthas Szalay. Joannes Szalay. Alexander Balaff. Joannes Szalay. Paulus Dóne. Francisus Kágya. Michael Szalay. Stephanus Jomony. Joannes Dóne. Josephus Dóne. S. D. Paulus Lúcs. Michael Lúcs. Andreas Lúcs. Joannes Lúcs. Senior Petrus Lúcs. Junior Petrus Lúcs.	Joannes Marthas. Michael Sator. Lovislaus Sator.	Joannes Pócs.
Barb.			
Foll. Out.			
Cabdy			
Tordony			
Boracsla		Michael Csizfa. Stephanus Szalacs. Maximus Szalacs. Alexander Nagy.	

Fejér vármegye nemességi iratai. Nemesi összeírások. Birtokos nemesek összeírásai
1754–1755 MNL FML IV. 72/c 1. d.

Loca Residencia Dni Notar	Domini Nobles Caspaja nati	Domini Nobles Armalyfo	Dni Mj ac etiam deby Domini in alijs Otaby Bone Cabenas.
14 Bavacs la.	Franciscus Wiba. Petrus Loh. Paulus Dehe. Paulus Horvath. Petrus Pellerer. Stephanus Jellere. Georgius Sander. Concentius Ingden. Andreas Tolstar. Johannes Floeder. Petrus Maltracy.		
Börzöng. Pálvári	Succesor Cille Dni Romi no Flaminia Prolly	Johannes Loba. Mihail Loba. Paulus vengas.	Mihail Valamiy Adamus Vasamis
Ottakch. Erd.	Cille Dni Comes Succesor Mj Salg	Paulus Hanyias.	
Fuloci		Mihail Tojg. Stephanus p. Mihalyn. Petrus Katalog.	
<p style="text-align: center;">La Capde un Lijy Prolly Cille Lijy</p>			

Fejér vármegye nemességi iratai. Nemesi összeírások. Birtokos nemesek összeírásai
1754–1755 MNL FML IV. 72/c 1. d.

beköltözött nemesség és a városi lakosság együttélése nem volt problémamentes: kezdettől fogva feszültségeket okozott, hogy az előbbieket – vélt adómentességükre hivatkozva – sokszor csak vonakodva vették ki részüket a rájuk kirótt közterhek viseléséből.⁴⁴ A felsorolt jellegzetes csoportokon kívül számos egyéb, átmeneti helyzetben lévő elem feszegette a nemesség határait és a bomlófélben lévő rendi társadalom korlátait. A Hármaskönyv szerint „*a nemes atyától és nem nemes anyától született gyermekek valóságos nemesek, de nem megfordítva*”, vagyis „*a kiknek csak anyjuk nemes, de atyjuk nem nemes, valóságos nemeseknek nem mondjuk*”. (I. rész 7. cím)⁴⁵ Utóbbiakat nagyjából a 17. század második felétől *agilis* (félnemes, nőnemes, ágyilis, pendelynemes) néven említik a források. A jobbággal házasságra lépő nemes leányok, ha a frigy az atyafiak beleegyezésével kötöttet, az ország szokásai szerint természetben voltak jogosultak az őket megillető leánynegyedre, vagyis az e házasságból származó agilisek, bár személyükben nem voltak nemesek, anyai örökségként nemesi jogállású birtokokkal rendelkeztek.⁴⁶ A társadalmi válaszfalak lazulására valló, sajátos helyzetben lévő agilisekhez a vármegyék meglehetősen ambivalens módon viszonyultak. Sok helyen kisebb-nagyobb kiváltságokkal rendelkeztek, de az igazi nemesség soraiba nem fogadták be őket, helyzetük 1848-ig rendezetlen maradt.⁴⁷ Hasonlóan köztes helyzetben voltak a nem nemes értelmiségi *honoratorok*, akiket az egyre növekvő társadalmi megbecsültség jelenként a reformkorban néhány vármegye már szavazati joggal is felruházott, s végül az 1848. évi V. tc. választójogot biztosított a számukra.⁴⁸ Társadalmi eredete való tekintet nélkül nemesnek minősültek a katonalikus papok és a protestáns lelkészek, míg helyi szinten gyakorolhatták (korlátozott) nemesi jogaikat az egyházi birtokokon élő *predialista* nemesek.⁴⁹

Indignák és nemzetiek

A fentiekben vázolt, rangbéli és vagyoni rétegződésre merőleges választóvonal mentén származás szerint is differenciált volt a magyar nemesség. Kempelen Béla nemességi kézikönyve szerint egy nemzetség „*származása helyéül ... az a hely jelölendő meg, ahova történetének szálai visszafutnak*”. Előfordulhat persze az is, hogy ősi hazájával később minden összeköttetése megszakad és egy másik országban találkozunk vele. Ez utóbbi hely a nemzetség megtelepedési helyének nevezendő.⁵⁰ Ennek alapján a magyar nemességen belül is megkülönböztethetünk hazai eredetű és megtelepedett (idegen eredetű) nemzetségeket. Az 1879-es első állampolgársági törvényt megelőzően a

⁴⁴ Rácz István: Városlakó nemesek az Alföldön. Bp., 1988. 67–80., 187–210.

⁴⁵ Werbőczy István i. m. 43.

⁴⁶ Lichtneckert András: A nőnemesek – egy tévhit nyomában. *Aetas*, 24 (1999) 3. sz. 112–113.

⁴⁷ Kósa L. i. m. 33–35.

⁴⁸ Pálmány B.: A magyarországi nemesség i. m. 47.; Kósa L.: i. m. 42–43.

⁴⁹ Kósa L. i. m. 31–32.

⁵⁰ Kempelen Béla: A nemesség. Útmutató az összes nemességi ügyekben. Bp., 1907. 16.

Magyarországon megtelepedni szándékozó idegenek kétféle módon szerezhettek magyar honosságot: országgyűlés általi honfiúsítással és úgynevezett hallgatólagos módon. A két eljárás eredménye azonban nem volt egyenértékű. Míg az előbbi esetben az illető a magyar nemesi nemzet tagja lett, addig a hallgatólagosan szerzett honfiúsághoz nem jártak nemesi előjogok.⁵¹ Ugyanakkor az utóbbi módon magyar honossághoz jutott személyeknek, illetve leszármazottaknak is megvolt az elvi lehetőségük arra, hogy majdan az uralkodó nemesi rangra emelje őket. Származás szempontjából tehát három csoportra osztható a magyar nemesség:

1. Hazai eredetű nemzetségekre, amelyek már 1542, vagyis az első honosítási tc. megszületése előtt is Magyarországon életek. Az idegenek becikkelyezésére ezt megelőzően nem volt lehetőség és később közjogilag sem tartották számon ezen nemzetségek külföldi eredetét.⁵²

2. Országgyűlés által honosított idegen eredetű nemzetségekre.⁵³ (A továbbiakban: honosított vagy indigena nemzetségek.)

3. Hallgatólagos módon honosságot és később nemesi címet szerzett idegen eredetű nemzetségekre. (A továbbiakban: betelepedett nemzetségek.)

Azok a források, amelyek jelezni kívánják a bennük szereplő nemzetségek származását, két markáns csoportot szoktak elkülöníteni a magyar nemességen belül: egyrészt az országgyűlés által honosítottakat, másrészt pedig a tőlük megkülönböztetett, hazai eredetűek, nemzetiek, vagy bármely más néven – gyakran összefoglaló megnevezés nélkül – szereplők csoportját. Az ilyen jellegű források alapján tehát csak a honosítottak és a „többiek” között lehet meghúzni a választóvonalat, utóbbi kategóriában azonban összemósódik az általunk alkalmazott klasszifikáció első és harmadik csoportja, vagyis hazai eredetű és külföldről betelepedett nemzetségek egyaránt szerepelnek benne. (A továbbiakban összefoglalóan nemzeti nemességeknek fogjuk nevezni e kategória tagjait.) Ezek csak mesterségesen, további kutatások eredményeként különíthetők el egymástól.

⁵¹ *Kisteleki Károly*: A magyar állampolgárság fejlődéstörténete a kezdetektől a rendszerváltásig. In: 10 éves a doktori képzés az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán. A 2003. április 4-i konferencia anyaga. (Szerk. Harmathy Attila.) Bp. 2003. 14–16.

⁵² Deák Ferenc megjegyzése szerint „Azok, kik törzsökös magyarságukban büszkélkednek, felejtik, hogy kezdetben az ő elődeik is indigenák lehettek; mert bizony kevés már azon tősgyökeres nemesség, mely Árpáddal együtt jött volna ki Ázsiából.” (Deák Ferenc beszédei. I. kötet 1829–1847. Szerk. Kónyi Manó. Bp. 1882. 403.) Példaként a nürnbergi eredetű Hallereket említenék meg, akik már a 15. század második felében Magyarországon éltek és a 19. század sematizmusai a nemzeti főnemességgel egy kategóriában említik őket. Nagy Iván úgy fogalmazott, hogy a Haller nemzetség „magát honfi tetteivel egészen honfiúsítja”. (Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. V. köt. Pest, 1859. 26.)

⁵³ Gyakran előfordult, hogy egy honosított személy vagy annak leszármazottja egyúttal magyar főnemesi címet is szerzett. Ebben az esetben a források sokszor bizonytalanok, hogy hová is sorolandó az adott illető. A magunk részéről honosítottak tekintjük azt a személyt, a tőle eredő nemzetség tagjaival együtt, aki valamely magyar országgyűlési tc.-ben honosítottként szerepel – függetlenül attól, hogy ő maga vagy utódai közül valaki esetleg magyar főnemesi címet is szerzett.

számú gyalog seregrendbeli kapitányt, s a pápai Szent-Gergely-rend vitézét, — és pedig a fentnevezetteket mindnyájukat törvényes maradékaikkal együtt az egész taksának elengedésével, az Ország hazafülsított nemesei közé, országgyűlési ülés és szavazat nélkül, bevették.

LII. TÖRVÉNY-CZIKKELY.

Wildner Ignác, püßlingeni Vesque János, Glogowsky Lajos, ehrenheimi Sitra Jakab, Zubovics József és István, Burdina Rudolf, Bekér József, Brosenbach Károly, saint-auiairei Schiwny Károly, Ballarini Károly és waldstätteni Hayek Ernests hazafülsításkáról.

Tekintetbe véván az Ország Rendei a katonai és polgári pályán szerzett jeles érdemeket és szolgálatakat —

1. §. Wildner Ignác ausztriai nemes törvény-tanárt, s udvari és törvény-széki bécsi ügyvédet;
2. §. Püßlingeni Vesque János, cs. kir. közállományi cancellariai valós tanácsost;
3. §. Glogowicei Glogowsky Lajos, cs. kir. aranykulesost;
4. §. Ehrenheimi Sitra Jakabot;
5. §. Pruszkoporinszki Zubovics Józsefet és Istvánt;
6. §. Burdina Rudolf, cs. kir. nyugalmazott századost;
7. §. Bekér József, cs. kir. ezredest, s a fenséges főherczeg eszterci Ferencz Károly nevét viselő 2-dik sorszámu vasas-ezred parancsnokát;
8. §. Brosenbach Károly, cs. kir. hadbiztost;
9. §. Saint-auiairei Schiwny Károly, cs. kir. kapitányt;
10. §. Ballarini Károlyt, a fenséges főherczeg János nevét viselő dragonyos-ezrednek ezredesét, és
11. §. Waldstätteni Hayek János Ernestszt, a toskánai Szent-József-rend vitézét, s a báró Bakonyi nevét viselő 33-ik számú magyar gyalog seregrendnek ezredesét, — törvényes maradékaikkal együtt, mindnyájukat az egész taksá elengedésével, az Ország hazafülsított nemesei közé bevették.

LIII. TÖRVÉNY-CZIKKELY.

Gróf Sommery Lajos hazafülsítéséről.

A katonai jeles érdemeknek méltó tekintetbe vételével:

1. §. Gróf Sommery Lajos, cs. kir. kamarás, a lengyel királyi Szent-Szaniszló-rend közép-keresztese, az orosz császári Szent-Wladimir-rend 4-dik osztályu vitéze, a herczeg Hohenzollern nevét viselő 3-dik sorszámu könnyű lovas ezredbeli őrnagy törvényes maradékaival együtt, a fél taksá elengedésével, az Ország hazafülsított nemesei közé országgyűlési ülés és szavazat nélkül bevették, s miután az 1830-diki XVII-dik törvényczikkely rendeletének eleget tett, törvénybe iktattatik.

LIV. TÖRVÉNY-CZIKKELY.

Mack Ignác honosításáról.⁽¹⁾

Az Ország Rendei tekintetbe véván a közjó gyarapításában tett hasznos szolgálatakat —

(1) V. é. 1840: LV. t. cz.

Az indigenátus lényegében a magyar nemesség megszerzésének egyik speciális módja volt, amely által a honosított külföldi a magyar nemesi nemzet tagja lett. A fogadott indigena nemessége – a magyar nemesség természete szerint – annak minden törvényes fiú utódára ipso jure átszállt.⁵⁴ A honosítási eljárást először és hosszú időre

⁵⁴ *Ekmayer Ágost*: A honfűság (indigenatus) Magyarországon. Jogtudományi Közlöny, 2. (1867) 30.; *Béli Gábor*: Magyar jogtörténet. A tradicionális jog. Bp.–Pécs, 2000. 37–38.

szólóan az 1550. évi LXXVII. tc. szabályozta. Eszerint a külföldiek honosítása alapvetően az uralkodó felségjogai közé tartozott, amelyet az „*ország főpap és báró urai közül vett tanácsosai tanácsából*” gyakorol, ha azonban „*az országgyűlés ideje alatt akar valamely külföldit honfíusítani, ezt az ország hű rendeinak és karainak tudtával és közreműködésével fogja tenni*”. A törvény eskü letételét is előírta a frissen honosítottak számára. Az 1687. évi XXVI. tc. óta a honosítottaknak „*az ország közszükségeit*” 1000 arany honfíusítási díjat kellett fizetniük. Ezt az 1741. évi XLI. tc. 2000 aranyra emelte, ugyanakkor az 1741. évi XVII. tc. alapján az „*az egyházi javadalmakat az országban jelenleg bíró külföldieknek*” továbbra is az 1687-ben megállapított díjat kellett fizetniük, amennyiben nagyobb javadalommal rendelkező püspökök, prépostok és apátok voltak; a kisebb javadalmúak honosítási díját viszont leszállították 200 aranyra. Az 1827. évi XXXVII. tc. szerint a taksa mindenkor aranypénzben volt lefizetendő. Az 1791. évi LXIX. tc. a becikkelyezést is a honosítás feltételévé tette s kimondta, hogy „*a kik becikkelyezve nincsenek, vagy ha be is vannak cikkkelyezve, a díjat vagy az esküt még le nem tették, a következő országgyűlésig a törvények rendelete szerint köteleztessenek mind a díjat letenni, mind aztán becikkelyeztetésökről gondoskodni, különben a honfiak névsorából kihagyatván*”.

Az idők folyamán honosított személyeket részint a Magyar Törvénytár, részint a Királyi Könyvek kötetéből lehet összegyűjteni. A szakirodalom alapján két olyan kutatóról tudunk, aki saját összegzést készített a rendi országgyűlések honosítási tevékenységének eredményéről: a főrendiház 1885. évi reformjához kapcsolódóan a kortárs Szerencs János összeállította a honosítottak név szerinti listáját,⁵⁵ míg a közelmúltban Pálmány Béla közölt (évek szerinti bontásban) egy táblázatos összesítést az indigenákról.⁵⁶ Saját tapasztalatunk szerint azonban a Corpus Jurisban feltüntetett honosítottak pusztá összeszámlálásával egy torzított listát kapunk. A különböző okokból többször is becikkelyezett vagy utóbb a honfíusítottak lajstromából kitörőlni rendelt indigenákat elhagyva végül is az mondhatjuk, hogy az 1542 és 1840 között eltelt 300 esztendőben 594 személy szerzett maga és esetleges utódai számára magyar honosságot.⁵⁷ A kedvezményezettek diplomát kaptak az indigenátusukról, amelyet beiktattak (beiktathattak) a Királyi Könyvekbe. E forrás alapján tehát összeállítható egy másik lista is a honosítottakról, amely 491 személyt tartalmaz az 1535 és 1845 közötti időszakból. (A két névsor közös részét 216 honosított alkotja.) A Corpus Jurisban szereplő személyek, akár benne vannak a Királyi Könyvekben, akár nincsenek, a szakirodalom alapján vitán felül honosítottak tekintendők. De mi a helyzet azokkal, akik csak a Királyi Könyvekben (vagy akár ott sem) kerültek számbavételre? Vajon feltétlenül szükséges az országgyűlés általi becikkelyezés az indigenátus érvényességéhez? Amint fentebb láttuk, az 1791. évi LXIX. tc. visszamenőlegesen is köteles-

⁵⁵ Szerencs János: Magyarország és társországainak főrendei. Bp., 1885. 19–66.

⁵⁶ Pálmány B.: A magyarországi i. m. 60. Lábjegyzetében tévesen állítja, hogy az 1830. évi diéta nem hozott honfíusítási törvényeket, vö. 1830. évi XV. tc. és 1830. évi XVI. tc.

⁵⁷ Ballabás Dániel: Indigena főnemesei nemzetségek a 19. század közepének Magyarországon. In: Acta Academiae Agriensis Nova Series Tom. XXXIX. Sectio Historiae. (Szerk. Makai János.) Eger, 2012. 8–11.

ségévé tette a becikkelyeztetést azoknak, akik ezt addig elmulasztották volna. Ebből következően tehát olyan honosítottak is magyar nemesi jogok élvezetében lehettek, akik csupán diplomával rendelkeztek, de (még) nem cikkelyeztették be magukat. A reformkor végétől azonban már egyre több konkrét jel mutat arra, hogy a megszerzett indigenátus közjogi síkon történő érvényesítésének elengedhetetlen feltételévé vált a törvényi szabályozás maradéktalan betartása, így a magyar országgyűlés általi törvénybe iktatás is. A kiegyezés után a főrendiház igazoló bizottsága számos jelentkezőt utasított vissza azzal az indokkal, hogy a magát meghívatni szándékozó személy (felmenőjének) indigenátusa annak idején nem lett Magyarországon becikkelyezve, illetve ellenkező esetben kifejezetten hangsúlyozták a becikkelyezés megtörténtének tényét.⁵⁸

Az indigenátus megszerzésének jelentősége abban állt, hogy ezáltal a honosított személy politikai, hivatalviselési és birtokbírhatási jogokhoz juthatott Magyarországon. A politikáló közvélemény szemében az indigena főnemesek Bécs embereinek számítottak a diétán, akiknek a feladata – és tulajdonképpen a honosításuk feltételezett célja – a felsőtábla majorizálása, de legalábbis a kormányzati törekvések hathatós elősegítése lett volna. E vélekedés miatt károsnak és elkerülendőnek érezték a rendek, hogy „*a főrendi tábla annyit honosított külföldinek szavazatival elöntessék*”.⁵⁹ Az indigenák valós politikai, gazdasági és társadalmi szerepéről azonban csak nagyon keveset tudunk. E kutatási részeredmények alapján viszont úgy tűnik, hogy nem feltétlenül volt megalapozott a honosítottakkal szemben táplált korabeli ellenérzés. Szijártó M. István szerint a 18. századi diétákon a kormányzat részéről megvolt ugyan a szándék az indigenák felhasználására, de azok, ha egyáltalán megjelentek vagy képviseltették magukat, korántsem számítottak a bécsi törekvések automatikus támogatóinak.⁶⁰ Fónagy Zoltán az úrbérrendezés korának nemesi birtokviszonyait vizsgálva arra az eredményre jutott,

⁵⁸ *Ballabás D.*: Indigena i. m. 12–15. A becikkelyezés mellett ekkor már a honosítási díj befizetésének kötelezettségét is kezdték komolyan venni. Ennek elmulasztása miatt az 1830. évi XVII. tc. 12 konkrétan megnevezett személlyel kapcsolatban kimondta, hogy „*a főlvétel és becikkelyezés hatályának megsemmisítésével a honfiak lajstromából kitöröltetnek*”.

⁵⁹ Deák Ferenc beszédei i. m. 456. Az országgyűlés általi honosítások három évszázados történetében mindössze 13 személynél említik a törvények (1715. évi CXXX. tc., 1723. évi CXXIII. tc., 1723. évi CXXIV. tc., 1729. évi XLVI. tc., 1840. évi XLVI. tc., 1840. évi XLVII. tc.) a diétákon való személyes részvétel jogát, gyakorlatilag viszont azok is megjelenhettek, akikről honosításuk alkalmával nem tagadták meg ezt a jogot. A főrendiházi reform végrehajtását előkészítő bizottság szerint „*A mi a honfiúsítottakat illeti, törvény alapján csak azon családok tarthatnának igényt a jegyzékbe való felvételre, melyeknek honfiúsítása az ülés és szavazati jog becikkelyezése mellett történet. Azonban királyi kegyelem folytán számosan nyertek meghívót az ülés és szavazati jog külön becikkelyezése nélkül honfiúsítottak sorából is, sőt egyes családok meghívására rendszeres gyakorlat fejtett ki. A hazai jogfejlődésben pedig a szokás törvényerővel bírván, a rendszeres meghívások folytán ezen családok jogosultságát kétségbe vonni nem lehetet.*” (MNL-OL K 587. 1. A. 1–2.) 1840-ben 17 frissen honosított személytől kifejezetten megtagadták a törvényhozói jogokat (1840. évi XLIX. tc., 1840. évi LI. tc., 1840. évi LIII. tc.).

⁶⁰ *Szijártó M. I.*: A diéta i. m. 186–188.

hogy az ország 62 legvagyonosabb – 10 ezer kat. holdon felüli úrbériséggel rendelkező – földbirtokosa között mindössze 6 indigena található, összesen pedig 32 honosított földesúr szerepel az úrbéri tabellákban. „*A névsor elemzése határozottan ellentmond annak a hiedelemnek, hogy a 18. századi nagybirtokos arisztokráciában magas volt az idegen eredetűek aránya.*”⁶¹

A magyarországi nemesség 1686 és 1815 közötti társadalmi tagolódásának átfogó vizsgálata kapcsán Pálmány Béla foglalkozott a honosítottak számával és a magyar főnemesség belüli arányával. A korabeli kalendáriumok mellékletét képező, a főnemesi nemzetségek lajstromát is közlő sematizmusok elemzése alapján arra az eredményre jutott, hogy az indigenák 1740-ben 242%-át, 1768-ban 196%-át, 1790-ben 162%-át, 1812-ben pedig 159%-át tették ki a nemzeti főnemességnek. Ugyanakkor – tette hozzá – ez a felsorolás némileg torzítottan jelzi a magyar főnemesség „elidegenedésének” mértékét, mert „*e listákon évszázadok múltán is idegen eredetűként szerepelnek még a XVII. században, illetve az 1700-as évek első harmadában magyar honfivá fogadott, már nemzedékekkel korábban magyarországi birtokot szerzett és letelepedett, mondhatni elmagyarosodott családok is.*” Ezen kívül a hercegek, grófok (örgrófok) és bárók mellett köznemesi és lovagi rangú személyek is találhatók az indigenák között, létszámukat tekintve pedig a honosított nemzetségek jóval kevesebb tagot számlálhattak, mint „*az ősi magyar főnemesi familiák*”.⁶² A magunk részéről ehhez hozzátennénk azt is, hogy a vizsgált sematizmusok nem tekinthetők a magyar főnemesség – és benne az indigenák – hivatalos és pontos számbavételének. Ilyen igényű összesítés ugyanis először a főrendiház reformjának idején született. Már Fényes Eleknek is feltűnt a sematizmusokkal kapcsolatban, hogy „*a' honosítottak ... közt sok rég kihalt nemzetség is olvastatik*”⁶³ Az évszázadokkal korábban honosságot szerző, gyakran eleve idegenben élő, az országgal közelebbi kapcsolatba tartósan nem kerülő személyek és leszármazottaik sorsát a kor viszonyai között lehetetlen volt pontosan nyomon követni. (Manapság sem könnyű!) Tapasztalatunk szerint a sematizmusok készítői az idők során szorgalmasan felvezették az újabb és újabb honosított nemzetségeket a listára, a kihaltakkal viszont lényegében nem tudtak mit kezdeni, azok csekély kivételtől eltekintve továbbra is ott szerepelnek. Példa gyanánt megvizsgálva egy 1847. évi naptár mellékleteként megjelent sematizmust,⁶⁴ az abban felsorolt 401 honosított nemzetséggel szemben a saját kutatásunk szerint csak 127 élő indigena (és 178 nemzeti) főnemesi nemzetséget lehet kimutatni 1848-ban. Különösen tanulságos a 17–18. század fordulóján, 1687-ben és 1715-ben honosított indigenák sorsa. Mint a szakirodalomból ismert, ebben a két esztendőben cikkelyezték be a legtöbb idegent, adatbázisunk szerint 103 és 89 főt. E 192 személy közül azonban mindössze 10 (5,2%) hagyott főnemesi rangú leszármazottat a 19. század közepére, az idők során becikkelyezett 594 indigenából pedig csak 145 (24,4%) fő vagy utódai éltek

⁶¹ Fónagy Z.: Nemesi birtokviszonyok i. m. 1172.; Pálmány B.: A magyarországi i. m. 70.

⁶² Pálmány B.: A magyarországi i. m. 48–49. Az „*ősi magyar főnemesi familiák*” kitételét vö. Ballabás D.: Indokolt-e „*történelmi arisztokráciáról*” i. m.

⁶³ Fényes E.: Magyarország statistikája i. m. 120.

⁶⁴ Naptár 1847-dik közevére, a' róm. catholika egyház használatára, új és ó időszámítás szerint. Buda, é. n. 418–421. (Lelőhely: Egri Főegyházmegeyi Könyvtár, D. VII. 40/1–3.)

meg főnemesként ezt a korszakot.⁶⁵ Bár a korabeli sematizmusok, mint láttuk, nyomasztóan sok indigena nemzetséget tartottak számon,⁶⁶ valójában ezek döntő többsége időközben kihalt, eltűnt a történelem színpadáról („*hazánkban indigenátust nyert; de azóta itt híre sincs e névnek*”⁶⁷), vagy köznemesként eleve nem lehetett politikai tényező a főrendek között.

Megemlítendő még, hogy nemcsak az egyes személyek és nemzetségek lehettek idegenek vagy nemzetiek, hanem az általuk viselt nemesi címek is.⁶⁸ A külföldi eredetű nemesi címmel rendelkezők derékhadát a honosították alkották. „*Az indigenátus útján rendszerint ugyanabban a nemesi rangfokozat[ban] részesült az indigena, amelyet külföldön viselt. Csak az egyszerű nemességre nézve áll fenn e tekintetben kivétel, mert számos olyan külföldi nyert magyar indigenátust és általa magyar nemességet, kinek külföldön nemességük nem volt; azok ellenben, kik már előzőleg is bárók vagy grófok voltak, indigenátusukban szokás szerint Magyarországon is ezt a nemesi rangfokozatot kapták.*”⁶⁹ A hazai eredetű, de külföldi (döntően birodalmi, majd osztrák) címet viselők közül példa gyanánt az Esterházy, a Batthyány, az 1841-ben kihalt Grassalkovich és a Pálffy nemzetség hercegi ágának tagjait említenénk meg. (Magyar hercegi címet először 1911-ben adományozott az uralkodó Festetics Tasziló gróf részére.)

Nemesi rangemelések 1848 és 1918 között

Bár a nemesi előjogok 1848-ban jórészt megszűntek, a nemesség eltörlésére azonban ekkor még nem került sor. A nemesek továbbra is jogosultak voltak nemesi címüket, előnevüket és címerüket viselni, sőt ezek használata 1879-től büntetőjogi védelemben is részesült: „*A ki őt jogosan meg nem illető olyan czímet vagy rangfokozatot használ, a mely által a közönség tévútra vezetetik ... száz forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő.*”⁷⁰ Bizonyos méltóságokra való kinevezésre (például a császári és királyi kamarási, az asztalnoki és lényegében a zászlósúri méltóságokra is), egyes alapítványok élvezetére és néhány érdemrendre csak ők tarthattak igényt.⁷¹ Az 1848. évi V. és az erdélyi II. tc. alapján választójoggal rendelkeztek akkor is, ha a törvényben előírt cenzusnak egyébként nem tudtak megfelelni. Az 1874. évi XXXIII. tc. (kihalásos alapon) továbbra is fenntartotta ezt a jogot számukra, ha igazolni tudták, hogy 1872-ig

⁶⁵ Ballabás D.: Indigena i. m. 15–17.

⁶⁶ A megvizsgált 1847-es sematizmusban például az idők folyamán összesen honosított 434 nemzetségből 401 (92,3%) felsorolásra került.

⁶⁷ Nagy I.: Magyarország családai i. m. I. köt. 23.

⁶⁸ Vö. Pálffy Géza: A grófi cím a 16–17. századi Magyarországon és Erdélyben. In: „...éltünk mi sokáig 'két hazában'...” Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére. (Szerk. Dáné Veronka–Oborni Teréz–Sipos Gábor.) Debrecen, 2012.

⁶⁹ Kempelen B.: A nemesség i. m. 54.

⁷⁰ 1879. évi XL. tc. 45. §

⁷¹ Kempelen B.: A nemesség i. m. 37.

bezárolag valamely választói névjegyzékben szerepeltek.⁷² A törvényhozás terén a főnemesség külön kiváltságát képezte, hogy 1885-ig minden felnőtt férfi tagja személyre szólóan királyi meghívót kapott az országgyűlés második kamarájába. A reform során bevezetett cenzus hatására a főnemesség reprezentációja jelentősen csökkent ugyan, a főrendiház tagsága azonban továbbra is döntően belőlük rekrutálódott.⁷³ Ezen kívül megemlítendő még, hogy hitbizományt is csak nemesek alapíthattak.⁷⁴ Bizonyos jogmaradványok tehát 1848 után is megillették a magyar nemességet.

A korszak magyar uralkodói egészen a Monarchia összeomlásáig adományoztak újabb nemesi és főnemesi címeket. Ennek jogalapját az 1848. évi III. tc. teremtette meg, melynek 8.§-a szerint „*a nemességnek ... osztása, mindig az illető felelős magyar minister ellenjegyzése mellett, egyenesen Ő Felségét illeti*”. Nincs tudomásunk róla, hogy 1848-ban bárki is ilyen módon nemességhez jutott volna, a magyar kormány, illetve a december elején trónra lépő Ferenc József legitimitásának kölcsönös megkérdőjelezése pedig hosszú időre elzárta a rangemelések törvényes útját. A szabadságharc leverését követően érvényesülő öszbirodalmi szemlélet jegyében az arra érdemesült személyek egységesen osztrák nemesi címeket kaphattak, majd 1863 elejétől kezdve az ekkor már ismét működő Magyar Királyi Udvari Kancellária is adott ki nemesi okleveleket. A magyar alkotmányosság helyreállítása és Ferenc József 1867. június 8-án történt megkoronázása után azonban a neoabszolutizmus idején adományozott nemesi címeket törvénytelennek tekintették. Ez azoknak jelentett tényleges problémát, akik közjogi síkon is érvényt kívántak szerezni főnemességüknek, vagyis igényt tartottak a főrendiházi meghívóra. Így az 1849 és 1867 tavasza között adományozott osztrák, majd magyar főnemesi címek a kiegészítést követően – a törvényben előírt miniszteri ellenjegyzéssel ellátott – uralkodói megerősítésre szorultak, amelyre először 1874-ben nyílt lehetőség.⁷⁵

⁷² A régi jogon választóknak elsősorban Erdélyben volt jelentősége, ahol a közszekelyek nemesi státusának elismerésével és ilyen alapon választójoghoz juttatásával csökkenthető volt az egyébként számbeli többségben lévő románság aránya a választók között. Bővebben (különös tekintettel a székelyek nemességének kérdésére) lásd *Pap József*: A választójog és a választókerületi beosztás problematikája Erdélyben (1848–1877). In: *Acta Academiae Agricensis. Nova Series Tom. XXXVII. Sectio Historiae.* (Szerk. Miskei Antal.) Eger, 2010. 129–134. és *Uő*: „Úrrá ... tenni a nemzetet a tömeg felett.” A választójogi reform és az erdélyi választók összetételének kérdése. In: *Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére.* (Szerk. Gebei Sándor–ifj. Bertényi Iván–Rainer M. János.) Eger, 2011. 232–233.

⁷³ *Vörös Károly*: A főrendiház 1885. évi reformja. (Egy kutatás tervei és első eredményei) In: *Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok.* (Szerk. Á. Varga László.) Salgótarján, 1987. (Rendi társadalom – polgári társadalom 1.) 398.

⁷⁴ *Kempelen B.*: A nemesség i. m. 37.

⁷⁵ Bővebben ld. *Ballabás D.*: Főnemesi rangemelések i. m. 1230–1232. A vizsgált időszakban követett hivatalos álláspont szerint a „*külföldi főnemesi vagy nemesi címek, előnevek és címerek Magyarországon jogi tartalommal nem bírnak, közjogunk keretén kívül esnek, ezért ezek a magyarországi használathoz való jogosultság elismerése és a magyar állampolgárság megszerzése esetében sem biztosítanak nálunk nemesi rendi állást, főnemesi vagy nemesi rangot, kiváltságot és előjogot*”. (*Gerő József*: A m. kir. belügyminiszter által igazolt

A források oldaláról nézve, a kiegyezés utáni rangemelések ténye mindenképp a Királyi Könyvekben és a minisztertanácsi ülések jegyzőkönyveiben követhető nyomon.⁷⁶ A minisztertanácsokon – ha egyáltalán szóba került az illető – csak arról döntöttek, hogy a rangemelés a „legfelső helyen javaslatba hozassék”. A végső szót maga a király mondta ki, majd az uralkodói akarat kinyilvánítását beiktatták a Királyi Könyvekbe.⁷⁷ Az uralkodó elé a király személye körüli miniszter közvetítésével került az ügy, s általában ő biztosította a törvényben előírt miniszteri ellenjegyzést is.⁷⁸

A rangemelések után illetéket kellett fizetni: 1886-ból származó adatok szerint az egyszerű nemesi cím adományozásánál 1575, báróságért 3150, grófi címért 6300, míg a hercegi rang után 12 600 forintot. Ugyanakkor számos tényező mérsékelhette vagy növelhette a fizetendő összeget, az uralkodó pedig teljes vagy részleges mentességet adhatott a díjfizetés alól.⁷⁹ Ezzel azonban még nem volt vége a fizetés kötelezettségeknél, hiszen a diploma elkészítése költségekkel járt, amelyre természetesen nem vonatkozott a kincstári díj fizetése alóli esetleges mentesség. A Király Személye Körüli Minisztérium segédhivatali iratai között fennmaradt a nemesi oklevelek kiállításáért beszedett díjak nyilvántartása az 1893 és 1898 közötti időszakból. Ennek alapján a dip-

nemesek 1867–1937. Bp., 1938. 28–29.) Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a közjogi szempontból idegennek számító főnemesi nemzetségek tagjai nem kaptak személyre szóló meghívást a törvényhozás második kamarájába, illetve a reform után még elviekben sem lehettek a főrendiház „örökös jogú” tagjai. Egyéb tekintetben viszont aligha valószínű, hogy a kívülállók képesek lettek volna érzékelni az egyes főnemesi címek mögött megbúvó árnyalatnyi különbségeket. (Kutatási szempontból azonban mindenképpen érdemes tisztázni, hogy milyen csoportra vonatkozóan fogalmazzuk meg állításainkat: saját adatink a közjogi értelemben vett magyar főnemességre vonatkoznak.)

⁷⁶ A dualizmus időszakának Királyi Könyvei az MNL OL K 19 – Király Személye Körüli Minisztérium – Királyi Könyvek, míg a minisztertanácsi jegyzőkönyvek az MNL OL K 27 jelzet alatt találhatóak. Mindkét forrás rendelkezésre áll digitalizált formában is. Az előbbi a <http://mol.arcanum.hu/digidat/cimen>, illetve DVD-ROM-on (Arcanum Adatbázis Kiadó, 2006.), míg az utóbbi a <http://www.digitarchiv.hu> honlapon keresztül érhető el. (A megtekintés ideje mindkét esetben: 2012.11.20.) A Királyi Könyvek mutatóját Gerő József készítette el: A Királyi Könyvek. Az I. Ferenc József és IV. Károly király által 1867-től 1918-ig adományozott nemességek, főnemességek, előnevek és címek jegyzéke. (Szerk. Gerő József.) Bp., 1940.

⁷⁷ A Királyi Könyvekben kétféle bejegyzés tanúskodhat a rangemelésről: egyrészt az ún. egyszerű bejegyzés, amely lakonikus rövidséggel tudatja az adományozás tényét, másrészt pedig az ünnepélyes formában megfogalmazott, legtöbbször megfestett címerképpel kiegészített diploma. Egy-egy rangemeléshez tehát kétféle dátum is kapcsolódhat, s közöttük akár több év különbség is lehet.

⁷⁸ A Királyi Könyvek fentebb említett digitalizált kiadásai közlik a kapcsolódó ügyiratok számát is, így szerencsés esetben bővebb felvilágosítás szerezhető az adott rangemelésről. Megjegyeznénk azonban, hogy saját tapasztalatunk szerint a közölt levéltári jelzetek néha hibásak, vagyis ténylegesen nem a Király Személye Körüli Minisztérium elnöki iratai között keresendő a kérdéses rangemelés dokumentációja. Célzerű tehát a szöveges adatbázis mellett a bejegyzés fényképét, illetve az ott feltüntetett ügyiratszámot is megtekinteni.

⁷⁹ *Marciányi György*: Nemesség. Kézi könyv nemesi ügyekben. Bp., 1886. 23–25.; *Kempelen B.*: A nemesség i. m. 1907. 46–51.

92

4994 szám.

Min. P. 1913

Ifjabb Végvári Neuman Adolf
 adali gyűlés részese a magyar bátori méltóság adományozása.

Me. Elv. Ferenc József (következék a magyar cím) N. K. ked.

Ifjabb Végvári Neuman
 Adolf adali gyűlés kedvelt
 Kivirinknok jidvöt és fogalmot.
 Mint hogy az Úrhalkodók Fel-
 séget, semmi sem dícséti inkább,
 mint ha az alaktalalkok helytelen
 fjaltasó ennyit fjedelni adalkony,
 sággal követék és jutalmazák, i
 az, ki magát jéles tettei, sigyarsz,
 dícséret hájlama, i álltandi hírsze
 állal megkülönböztette, újabb meg-
 újabb cím, tisztaság, i méltóság
 polórára emelék, miszerint egy a
 jutalom, kitüntetés dícsőség, vággi,
 tel miszerit is büszkeltelen, minden
 szorgalmukat és egész törekvésüket

oda irányozták és arra fordultak, hogy megnevelék jéles tetteik, társasit hallón
 hírszék és állhatatos sága, a koldosuk által fjedelniék a többi adalokosaké és
 kedvesekké legyék. Mi is e részben dícsé emlekeretű Edeink a boldogult
 magyar Királyok példáját követve, Fejedt ifjabb Végvári Neuman
 Adolfot a közigazdaság és jövedelmiség terén, az erőt érdemeit tekinteti,
 kél és miután, mindenütt és mindenkor, szegél teltől, kora fűi kotelaságunk
 s renditkeltelen hírszéggel és loyalkassal szagvachodól Feltegnünk és legma-
 gasabb Trónunkhoz, Apostoli királyi meggalinkok méltónak tartottunk.
 Hogy lehát az utlag elött és írthó formamutatandó, koraságát szegél meggalink
 fogalmos Meggalinkok azon fűi és hárszós szegélkeltésért, mellet Magyar-
 országunk szent koronája, Apostoli királyi Feltegnünk és Feltegnő Úrhalkodó

Királyi Könyvek

Ferenc József bárói rangot és címet adományoz ifjabb Végvári Neumann Adolfnak
 MNL OL K 19 LXXIII. 92.

lomáért fizetendő összeg két részből tevődött össze: a rangemelés és az előnév után kiadói díjat szedtek az iroda fenntartására, míg az úgynevezett készpénzköltség az oklevél tényleges előállítását fedezte.

	Nemesi	Bárái	Grófi
cím után fizetendő díjak			
Kiadói díjak			
Rangemelésért	56 Ft 70 kr.	80 Ft	96 Ft 60 kr.
Előnévért	37 Ft 80 kr.	61 Ft 10 kr.	n. a.
Készpénzköltség			
Pergamen	15 Ft	15 Ft	20 Ft
Szépíró tiszteletdíja	60–125 Ft	100–150 Ft	100–150 Ft
Címerfestő tiszteletdíja	30–37 Ft 50 kr.	40 Ft	50 Ft
Könyvkötő tiszteletdíja	40–100 Ft	40–100 Ft	80–100 Ft
<i>Készpénzköltség összesen</i>	<i>145–277 Ft 50 kr.</i>	<i>195–305 Ft</i>	<i>250–320 Ft</i>

A nemesi oklevelek kiállításáért fizetendő összegek (1893–1898)

A diplomáért fizetendő díjakat tehát az adományozott rang szerint differenciáltan állapították meg, a kivitelezés minősége pedig alapvetően az egyéni igényektől és a pénztárca vastagságától függött.⁸⁰ Az oklevelet a szükséges összeg megérkezése, a diplomában feltüntetendő személyek adatainak egyeztetése és a címerterv belügyminiszteri jóváhagyása után állították ki.⁸¹ Megemlítjük még, hogy egyes kortársi vélekedések szerint a nemességre vagy főnemesi címre áhító személyeknek – a hivatalosan fizetendő díjakon kívül is – mélyen a zsebükbe kellett nyúlniuk a felterjesztés előmozdítása érdekében, vagyis a politizáló közvélemény a korrupció melegágyát sejtette a rangemlések gyakorlata mögött.⁸²

⁸⁰ MNL OL K 517 – Király Személye Körüli Minisztérium – Segédhivatali iratok 6. kötet. Szerettük volna más időmetszetekben is megvizsgálni a kérdést, azonban a Király Személye Körüli Minisztérium archívumának repertóriumában (1961) említett többi kötet időközben eltűnt a levéltárból. Marczányi György az 1886-ban megjelent nemesi kézikönyvében a következő díjakat említi: írnok illeték, összehasonlítási illeték, pecsét, valamint a címerrel- lenőrnek és a címerfestőnek járó összeg; grófi és bárói diploma esetén összesen 112 frt. 98 kr., egyszerű nemesség után pedig 72 frt. 98 kr. Feltételezésünk szerint ez inkább az oszt- rák gyakorlatot tükrözheti, mivel a Magyarországon egyáltalán nem adományozott lovagi rangért fizetendő díjak is szerepelnek a felsorolásban. (Marczányi Gy.: Nemesség i. m. 26–27.)

⁸¹ A rangemlések mechanizmusáról bővebben ld. Ballabás D.: Főnemesi rangemlések i. m. 1225–1230.

⁸² Bánffy Dezső miniszterelnöksége idején például – az egyik ellenzéki képviselő szerint –

Az 1867 és 1918 közötti időszak magyar rangemeléseit Hanns Jäger-Sunstenau összesítette a Királyi Könyvek Gerő József által 1940-ben kiadott mutatóinak feldolgozásával. Eszerint Ferenc József és IV. Károly – mint magyar királyok – összesen 2192 köznemesi címet adományoztak vagy erősítettek meg; köztük 161 tudós (orvos, tanár) és művész, 403 hivatalnok és bíró, 565 katona, továbbá a gazdasági élet szereplői közül (nagybirtokos, nagykereskedő, bankár, gyáros és jogász) 645 személy kapott nemességet.⁸³ Saját kutatásunk szerint ugyanebben az időszakban további 274 főnemesi rangemelés történt Magyarországon: 5 hercegi, 56 grófi és 213 bárói címet adományozott, illetve terjesztett ki az országra az uralkodó.⁸⁴ Új főnemesi címet utóljára 1918. október 17-i dátummal jegyezték be a Királyi Könyvekbe, míg a magyar történelem utolsó nemességét két héttel később, október 30-án adományozta IV. Károly.

A „régí” és az „új” nemesség megkülönböztetése

Halmos Károly 1995-ben megjelent tanulmánya szerint az újnemesség fogalmát „*a magyar értelmezés egyértelműen a nemesi előjogok megszüntetéséhez köti ..., vagyis a köz- és polgárjogilag tartalmatlan, csak formailag létező cím megszerzőit tekintik újnemeseknek*”. Ez a meghatározás azonban nem visz közelebb minket annak megértéséhez, hogy „*mit jelenthetett a nemesi cím, amikor jogilag már szinte semmit nem jelentett*”. Mivel a nemesség megszerzéséhez kapcsolódó képzetek személyes és konkrét érdekhez kötik a rangemelést, ezért az uralkodói kegy kiszámíthatóvá választ

nyílt téma volt a képviselőház folyosóján, hogy mi az ára egy-egy nemesi címnek vagy rendjelnek. (Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. Bp., 1898. XIII. k. 183.) A Magyarország című lap pedig azt is tudni vélte, hogy pontosan mekkora összeg folyt be a rangemelések után a Szabadelvű Párt legutóbbi választási kasszájába. (Magyarország, 1898. dec. 25. 3.) A dualizmus kori politikai korrupció lehetőségeiről, megítéléséről és mechanizmusáról részletesen ld. *Cieger András*: Politikai korrupció a Monarchia Magyarországon. Bp., 2011.

⁸³ *Hanns Jäger-Sunstenau*: Az 1700 és 1918 közötti magyarországi nemesítések i. m. 15–16. Halmos Károly megjegyzése szerint a földbirtokos státus nem annyira foglalkozásként, mint inkább „*a tekintélyes és önálló egzisztencia jelzőjeként*” értelmezendő, így nem feltétlenül szerencsés a gazdasági élet többi szereplőivel egy kategóriába sorolni őket. *Halmos Károly*: Rangemelések a Habsburg Monarchiában. In: Vera (nem csak) a városban. Tanulmányok a 65 éves Bácskai Vera tiszteletére. (Szerk. Á. Varga László.) Debrecen, 1995. (Rendi társadalom – polgári társadalom. Supplementum.) 459–460.

⁸⁴ *Ballabás D.*: Főnemesi rangemelések i. m. 1230–1235., 1238. Önként adódna a Monarchia osztrák felével való összehasonlítás igénye, melyet Jäger-Sunstenau táblázatos adatai elvileg lehetővé is tennének. Tekintve azonban, hogy az 1867 és 1918 közötti időszakban általunk feltárt 274 magyarországi rangemeléssel szemben nála csak 153 szerepel, erős kétségeink támadtak az adataink összevethetőségét illetően. Nem tudjuk ugyanis, hogy Jäger-Sunstenau hogyan értelmezte a rangemelések fogalmát, vagyis milyen kritériumok alapján sorolt valakit a címszerzők közé, illetve (inkább) zárt ki onnan. Saját értelmezésünkre vonatkozóan ld. *Ballabás D.*: Főnemesi rangemelések i. m. 1218. 15. lábjegyzet.

határvonalaként értelmezve a Mária Terézia-rend alapítását, illetve adományozásának kezdetét (1758) is tekinthetjük úgy, mint a régi és az újnemesség közötti különbségtétel alapját. A katonai rend kitüntetettjei ugyanis automatikusan nemességre emelkedhettek (systemmäßiger Adel). Létezik továbbá egy olyan megközelítés is, amely szerint „*az a fontos, hogy az adományozó kegy a »klasszikus« katonai, vitézi érdemek mellett »polgáriakat« is méltányolni kezd*”. Itt az utóbbiak lennének az újnemesek.⁸⁵ Rudolf Kučera lényegében ugyanezeket a tényezőket tartotta kiemelendőnek. Eszerint a „rendszeresített nemesség” „*Olyan katonatisztekent jelentett ..., akik a nemesi pátenst kizárólag hosszú katonai szolgálattal érdemelték ki, anélkül, hogy más oka is lett volna a cím elnyerésének.*” Hozzájuk hasonlók azok a hivatalnokok, akik „*gyakran az állami szolgálattalban hűséggel töltött élethosszi szolgálataért, egyfajta jutalomként*” kapták meg a nemességet. Végül pedig a nem katonai és nem állami, sőt ezektől távol álló „civil társadalom” potenciális képviselői, vagyis az ipari, kereskedelmi, tudományos és művészeti tevékenységükért nemesi címet szerző személyek tekinthetők az újnemesség egy további, sajátos csoportjának. Utóbbiakkal kapcsolatban kiemelendő, hogy – a fentebb említettekkel ellentétben – „*valamilyen értéktöbbletet kellett felmutatniuk a címszerzés érdekében*”.⁸⁶ Ezen újnemesség-értelmezések megemlítése mellett mi az alábbiakban azt a kérdést kívánjuk részletesen megvizsgálni, hogy korszakunkban milyen tényleges, gyakorlati jelentősége volt a régebbi és az újabb nemesség közötti különbségtételnek. Ehhez pedig, véleményünk szerint, az „ösnemesi származás” fogalma adja meg a kulcsot.

A korabeli gyakorlat alapján ösnemesi származásról akkor beszélhetünk, ha az illető képes volt megfelelni az úgynevezett öspróba által támasztott követelményeknek, vagyis – az erre rendszeresített hivatalos eljárás során – igazolni tudta bizonyos számú nemes őstől való egyenes és törvényes leszármazását.⁸⁷ Korszakunk legelején még el-

⁸⁵ Halmos K.: Rangemelések i. m. 447–448. A magunk részéről egyébként úgy véljük, hogy nem feltétlenül a Katonai Mária Terézia-rend adományozása a legjobb példa a rendszeresített nemességre. E kitüntetéssel ugyanis hangsúlyozottan együtt járt az egyéni érdemszerzés kritériuma, ti. eleve csak olyan személyek kaphatták meg, akik „*bátor, önálló, a parancs teljesítésén túltevő (vagy szükség esetén annak ellentmondó) sikeres fegyvertényt hajtottak végre. Olyan tettet, amely nagyobb katonai egység szempontjából is döntő volt, illetve kedvezően befolyásolta a hadi eseményeket.*” (Bodrogi Péter–Molnár József–Zeidler Sándor: Nagy Magyar kitüntetéseknévkönyv. A magyar állam rendjei és kitüntetései a Szent György-rendtől a Nagy Imre-érdemrendig. Bp., 2005. 30.) A nemesség adományozásának kiszámíthatóságát illetően meghatározóbbnak tartjuk azt az 1757. január 12-én kelt legfelsőbb rendelkezést, amely szerint 30 évnyi csapatállományban eltöltött szolgálati idő után, akár békeidőben is, minden különösebb érdem felmutatása nélkül az illető katonatiszt jogosult volt az osztrák vagy a magyar nemesség díjmentes kérvényezésére. (Kempelen B.: A nemesség i. m. 46.; Marczianyi Gy.: Nemesség i. m. 13.; Ölyvedi Vad Imre: Nemességi könyv. Második kiadás. Szeged, 1910. 111.)

⁸⁶ Kučera, Rudolf: Állam, nemesség és civil társadalom. Nemesi címadományozások Csehországban és Sziléziában, 1806–1871. *Korall*, 8 (2007) 28–29. sz. 39–40.

⁸⁷ Az öspróbák dokumentumai számos főnemesi hagyatékban fennmaradtak. A gróf Károlyi Gyula (1871–1947) kamarásságához (1902) szükséges dokumentáció például a következőket tartalmazza: 1) Az ún. ősfát, vagyis a jelölt apai és anyai felmenőit öt generációra vissza-

térő volt a Habsburg Birodalom egyes országainak és tartományainak helyi nemességétől megkívánt ősi próbák jellege (német, itáliai, magyar/erdélyi próbák),⁸⁸ 1869-ben azonban az uralkodó egységesítette az eljárást és ettől kezdve a korábbi „német próba” vált irányadóvá az Osztrák–Magyar Monarchia teljes nemességére nézve. Ennek során azt kellett bizonyítani az ősnemesi státusra igényt formáló jelöltnek, hogy a 8 apai ük-szüülője és a 4 anyai dédszüülője nemesként látta-e meg a napvilágot, ezek utódai pedig – azaz a vizsgált személy egyenes felmenői, akik maguk is valamennyien nemesek – nem lehettek sem törvényesítettek, sem pedig örökbefogadottak.⁸⁹ Később, a századforduló után megjelent nemesi kézikönyvek már anyai részről is 8 nemes születésű ős meglétének szükségességéről írnak.⁹⁰

Míndezek alapján elmondhatjuk, hogy akinek nem nyúlt vissza a nemessége négy generációnál régebbi időre, az egészen biztosan nem tudott az őspróbának megfelelni. Ennél azonban jóval többről volt szó. Egy korabeli nemesi kézikönyv megfogalmazása szerint „az ősnemesi minősültség alatt nem annyira a régi nemesi származás, mint inkább a tiszta nemesvérűség, vagyis az értendő, hogy az illető nemcsak maga, hanem közelebbi és távolabbi rokonai is, negyediziglen már mint nemesek származtak a világra.”⁹¹ Látható, hogy ebben a tekintetben érvényesült az egy és ugyanazon nemesség elve, vagyis a főnemesi cím önmagában nem jelentett semmiféle előnyt, mögötte állhatott egészen régi, de akár első generációs nemes is.

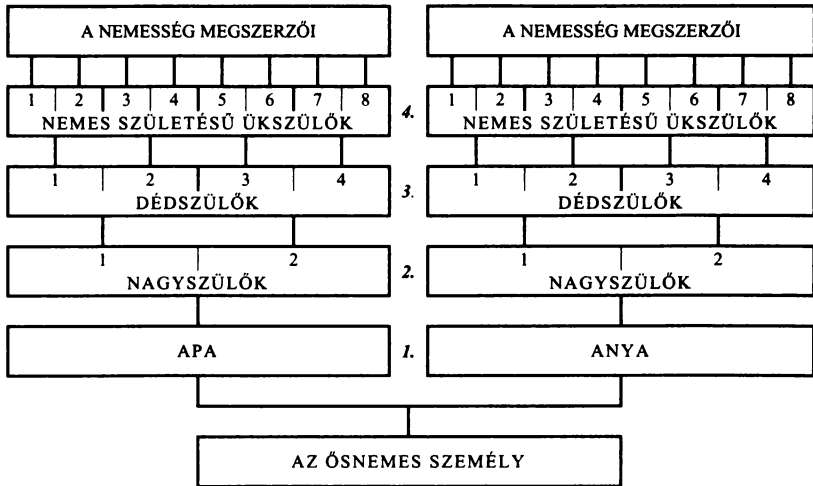
menőleg feltüntetető táblázatot. 2) A dedukció elnevezésű kéziratot füzetet, amelyben szövegesen is megmagyarázásra kerültek az egyes leszármazási kapcsolatok. 3) Anyakönyvi kivonatokat, melyekkel az előzőekben foglaltakat ténylegesen is alátámasztották. Bár az ősnemesi származással járó – később részletezendő – előnyök a Monarchia felbomlásával elvesztették eredeti jelentőségüket, a beszerzett dokumentumoknak, úgy tűnik, volt egy későbbi, másodlagos felhasználási területe is: a zsidótörvények miatt kötelező származásigazolás. (MNL OL P 416 /Károlyi Gyula iratai/ 8. fiók 36. csomó) Az ősnemesi származás bizonyításának mikéntjéről bőséges tájékoztatást nyújtanak a korabeli nemességi kézikönyvek, pl. *Langer, Carl Edmund*: Die Ahnen- und Adelsprobe, die Erwerbung, Bestatigung und der Verlust der Adelsrechte in Österreich. Wien, 1862., *Marcziai Gy.*: Nemesség i. m., *Kempelen B.*: A nemesség i. m., *Ólyvedi V. I.*: Nemességi könyv i. m. 1910.

⁸⁸ *Langer, C. E.*: Die Ahnen- und Adelsprobe i. m. 183–193. A magyar/erdélyi próbáknál – szemben a későbbi említendő gyakorlattal – még elsősorban a nemesség régiségére helyezték a hangsúlyt. Így mindhárom lehetséges próba során, egyéb feltételek teljesülése mellett, apai részről legalább 6 nemes felmenő kívántatott meg.

⁸⁹ *Marcziai Gy.*: Nemesség i. m. 99–100., 75–76.

⁹⁰ *Kempelen B.*: A nemesség i. m. 67–68., 100.; *Ólyvedi V. I.*: Nemességi könyv i. m. 437–441. A 16 nemes születésű össel kapcsolatban néhol téves, vagy legalábbis a lényegét kevésbé tükröző definíciókkal is találkozhatunk. Madaras Évánál például „őseiket 16 generációra visszamenőleg” kimutatni tudó nemesekről olvashatunk. (Madaras Éva: Az „első és a második társaság” Bécsben a századfordulón. Műhely, 16 (1993) Polgárosodás és modernizáció különszám. 107.) Kővér György megfogalmazása szerint „16 nemes őst kellett a családfán felmutatni”. (Kővér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig. In: *Gyáni Gábor–Kővér György*: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Bp., 2004. 101.)

⁹¹ *Ólyvedi V. I.*: Nemességi könyv i. m. 436–437.

Az ősnemesi származás igazolásához használt ún. ősfá sematikus rajza⁹²

Az ősnemesi származáshoz kapcsolt társadalmi előnyök között elsőként az udvarképességet említjük meg, ami azt jelentette, hogy az ezzel bíró személyek bizonyos ünnepélyes alkalmakkor (udvari bálók, díszebédek, körmenetek stb.) megjelenhettek az uralkodó környezetében, illetve igényt formálhattak arra, hogy meghívást kaphassanak oda. Születésénél fogva kizárólag az ősi nemesség volt udvarképes. A nem ősnemesi származású egyének egyes magasabb tisztségek és méltóságok betöltése esetén rendelkezhetek – ideiglenesen – udvarképességgel, egyéb földi halandók pedig csak kivételesen és kivételes alkalmakkor („bál a udvarnál”) kaphattak meghívót⁹³ – bár a merev bécsi szokásokhoz képest az alkalmanként Budán tartózkodó udvar némileg megengedőbbnek bizonyult a meghívottak körének kiválasztása tekintetben.⁹⁴ Az udvarképesség nem lebecsülendő társadalmi jelentőségét egy kortárs megfigyelő úgy foglalta össze, hogy „midőn a királyi udvar körünkben időzvé, az udvari ünnepélyességekben való

⁹² Az ősfá nem tévesztendő össze a családfával, ti. az előbbi a felmenők, míg az utóbbi a lezármazottak ábrázolására szolgál.

⁹³ *Marcziányi Gy.*: Nemesség i. m. 90–96. Az uralkodó 1868-ban rendszerezette a „bál az udvarnál” (Ball bei Hof) elnevezésű rendezvényt, amely – szemben az udvarképes társaság jelenlétében zajló „udvari bálokkal” (Hofball) – alkalmat nyújtott „a polgári világ kitűnőségeinek is, hogy az udvarral társadalmi téren érintkezésbe jussanak, a miből régezte egészen ki voltak zárva. A »bál az udvarnál« nevezetű ünnepélyre minden polgári osztály egy vagy több kiválóbb képviselője hivatik meg.”; *Kempelen B.*: A nemesség i. m. 95–99.; *Ölyvedy V. I.*: Nemességi könyv i. m. 445–448.

⁹⁴ *Schwarz Gyula*: A budapesti társaság. Bp., 1886. 12–16.

részvevés kérdése s annak kiváltságos volta foglalkoztatja a közvéleményt s a sajtó úgy mint a közönség, érdeklél kíséri és tárgyalja az udvari élet minden mozzanatát.”⁹⁵ A korabeli magyar és osztrák lapok rendszerint terjedelmes tudósításokat közöltek az udvarban zajló társasági eseményekről, külön kiemelve a megjelent prominens személyiségeket, a fényes külsőségeket, és nem mulasztották el azt sem megemlíteni, hogy az uralkodó, a trónörökös, valamint a jelen lévő főhercegek és főhercegnők kiket tüntettek ki különös figyelmükkel, vagy éppen kikkel viselkedtek feltűnően tartózkodóan.⁹⁶ És hogy az udvarképesség kritériumait kellőképpen szigorúan is vették, arra nézve álljon itt a Vasárnapi Újság tudósítása, amely egy 1885 elején, Budán történt kinos esetről a következőképpen számol be: „egy fiatal gróf, kinek neje nem udvarképes, tévedésből – hasonnevű rokona családja számára kiállított meghívót kapva meg, nejével együtt megjelent a bálon. (...) Sok kellemetlen »megbeszélés« után a főudvarmesteri hivatal egy tisztviselője felszólította a gróft, hogy nejét, ki legfeljebb csak tévedésből kaphatott a bálra meghívót, vezesse ki tüstént a teremből. A gróf halottsapadon, reszketve az izgatottságtól engedelmeskedett.”⁹⁷

Szintén az udvarhoz kapcsolódott, s éppen ezért elválaszthatatlan volt az udvarképesség kritériumrendszerétől a császári és királyi kamarási méltóság, amely az ősi nemesség 24 éven felüli férfi tagjai részére volt fenntartva, amennyiben kérelmezték és az uralkodó sem zárkózott el az adott illető kinevezése elől. (Többek között a „kifogástalan politikai magaviselet” is a feltételek közé tartozott.) Automatikusan tehát senkinek sem járt és nem lehetett a kinevezést követelni sem. A kamarási méltóság viselője tényleges udvari szolgálatra is beosztható volt, ezen kívül kötelességét képezte az udvar nagyheti szertartásain és az úrnapi körmeneten való részvétel. Rendkívüli udvari események, például keresztelők, esküvők, temetések és a koronázás alkalmával szintén számítottak a berendelt kamarások jelenlétére.⁹⁸ Az esetleges udvari szolgálat mellett és azon túl azonban – érzésünk szerint – a mindennapokban egészen más szerepe volt a kamarásának: a különböző értesítőkön és almanachokban előszeretettel feltüntetett császári és királyi kamarási méltóság egyfajta indikátora lehetett az illető „ebenbürtig” származásának.⁹⁹ A kamarások név szerinti listáját kezdettől fogva kö-

⁹⁵ Marcziai Gy.: Nemesség i. m. 4.

⁹⁶ Az udvarnál tartott bálokról bővebben lásd Schwarz Gy.: A budapesti i. m. 17–18.; A király Könyve. Herzig Miksa kiadása. Lipcse–Bp.–Bécs, 1899. 90–96.; *Reden, Alexander Sixtus von: Az Osztrák–Magyar Monarchia. Történelmi dokumentumok a századfordulótól 1914-ig.* Bp.–Salzburg, 1989. 91–96.; *Cieger András: Társasági élet „hivatalkból”.* A politika szereplői által rendezett társasági események Budapesten a dualizmus korában. Budapesti Negyed, 12 (2004) 4. sz. 327–330.

⁹⁷ Vasárnapi Újság, 1885. jan. 11. 30.

⁹⁸ Marcziai Gy.: Nemesség i. m. 97–120.; *Kempelen B.*: A nemesség i. m. 99–108.; A nagyhét udvari szertartásairól és az úrnapi körmenetről bővebben lásd A király könyve i. m. 82–88.; *Reden, A. S. v.*: Az Osztrák–Magyar Monarchia i. m. 90–91.

⁹⁹ Megjegyzendő ugyanakkor, hogy az uralkodó kivételesen felmentést adhatott a kamarási méltóság valamely kelleke alól. (*Marcziai Gy.*: Nemesség i. m. 103.; *Kempelen B.*: A nemesség i. m. 99.) Így bár ritkán, de előfordulhatott, hogy a cs. és kir. kamarás jelző ellenére az illető nem volt ősnemesi származású. A későbbi kritériumok szerint nézve ugyanez el-

zölte a *Magyarország tisztí czim- és névtára*. Az első két megjelent évfolyamban (1873, 1875) még csak a magyar honosságú kamarások szerepelnek, majd 1879-től kezdve már – avatási évek szerint rendezve – az összes élő kamarást feltüntették. 1900 végén például 1566 császári és királyi kamarást tartottak számon, melyek közül 343 személy (21,9%) nem rendelkezett főnemesi címmel. A kamarások lajstromán szereplő közne-mesek (a Berzeviczy, Kubinyi, Dóry, Kállay, Máriássy, Ürményi, Bezerédj, Görgey, Beniczky, Fáy, Okolicsányi, Szmrecsányi, Szemere, Rakovszky és még számos egyéb nemzetség tagjai) tehát ugyanúgy képesek voltak megfelelni a születés jogán bírt ud-varképeség kritériumrendszerének, mint a velük egy lapon említett főnemesi rangú társaik.¹⁰⁰ „Ezzel a kamarási intézménnyel egyebek között a nemesség egy és azonos-ságának elve is érvényesül. És pedig nemcsak azért, mert e méltóság adományozásánál az, hogy nemes-e, főnemes-e az illető: nem kérdés, hanem azért, hogy a nemes az ő kamarási voltánál fogva, rangban is azonos a báróval és gróffal”¹⁰¹ – a császári és királyi kamarások szolgálati utasítása szerint ugyanis az udvari ünnepélyek alkalmá-val valamennyien az V. rangosztályba (fizetési osztályba) tartozónak számítottak.¹⁰² A kamarassághoz szükséges életkornál fiatalabb – kitűnő tanulmányi előmenetellel bíró – ősnemesi származású ifjak mint császári és királyi nemes apródok teljesíthettek kise-gítő udvari szolgálatot.¹⁰³ Létszámukat tekintve ők jóval kevesebben voltak a kamará-soknál 1900-ban mindössze 22 nemes apródot tartott nyilván a tisztí címár.¹⁰⁴

16 nemes születésű úkszülot kellett kimutatnia annak is, aki a Szuverén Máltai Lovagrend tagjai közé kívánt tartozni, akár jogi, akár tiszteletbeli lovagként; hason-lóképpen a Német Lovagrend fogadalmi és tiszteleti tagjainak.¹⁰⁵ Az elszegényedett nemes hölgyek számára fenntartott bécsi, prágai, innsbrucki, grazi és brünni alapítvá-nyai intézetek szintén öspróba letételét követelték meg a jelentkezőktől. Az első három ugyanazt, ami a Szuverén Máltai Lovagrendnél is elő volt írva, míg a két utóbbi val-mivel enyhébb feltételeket támasztott. Az öspróba jellegétől függetlenül azonban az alapítványi hölgyek valamennyien udvarképesnek számítottak.¹⁰⁶

mondható az 1869 előtti magyar/erdélyi próbák alapján kamarási méltóságot nyert szemé-lyek egy részéről is. Udvarképes státusukat azonban ez a tény nem befolyásolta.

¹⁰⁰ Magyarország tisztí czim- és névtára. XX. évf. Bp., 1901. 74–85.; Ld. továbbá: Magyar császári és királyi kamarások ősfái 1740–1918. (Szerk. Szluha Márton–Vásárhelyi Miklós.) I. köt. A–G. Bp., 2005., II. köt. H–P. Bp., 2012.

¹⁰¹ *Ölyvedi V. I.*: Nemességi könyv i. m. 438.

¹⁰² *Marcziányi Gy.*: Nemesség i. m. 116.; *Kempelen B.*: A nemesség i. m. 105.; A polgári életben az állami tisztviselők illetményeit szabályzó 1893. évi IV. tc. szerint az V. fizetési osztályba tartozott például a számvevőszéki tanácsos, a miniszteri tanácsos, a rendőrfőkapitány, a múzeumigazgató, a kúriai bíró, a királyi táblai tanácselnök, a főügyész. (1893. évi IV. tc. A. melléklet)

¹⁰³ *Marcziányi Gy.*: Nemesség i. m. passim.; *Kempelen B.*: A nemesség i. m. 98.; *Ölyvedi V. I.*: Nemességi könyv i. m. 439–440.; Reden 1989. 85.

¹⁰⁴ Magyarország tisztí czim- és névtára. XX. évf. Bp., 1901. 24.

¹⁰⁵ Langer 1862. 25–37.; *Marcziányi Gy.*: Nemesség i. m. 121–129., 148–158.; *Kempelen B.*: A nemesség i. m. 77–91.; *Ölyvedi V. I.*: Nemességi könyv i. m. 441–444.

¹⁰⁶ Langer, C. E.: Die Ahnen- und Adelsprobe i. m. 37–42.; *Marcziányi Gy.*: Nemesség i. m.

A fentebb elmondottak alapján tehát az újabb keletű nemesek ki voltak zárva a társadalmi érintkezés és presztízs bizonyos formáiból, továbbá házasságkötés esetén sem számítottak egyenrangú partnernek. Az ősnemesi státus átörökítésének ugyanis elengedhetetlen feltétele volt a rangszerű házasság, hiszen a rangon alul – egy újnemessel vagy horribile dictu egy polgári személlyel – házasodott egyén leszármazottai értelemszerűen nem tudtak többé az őspróba kritériumainak megfelelni. A nem elég körültekintően megválasztott házastársnak így több generációra kiható negatív következménye lehetett. A rangon aluli házasságból származó utódok nemkívánatos partinak számíthattak a még rangtartó családok körében. Emellett egy mésalliance akár érzékeny anyagi veszteségeket is okozhatott, mivel egyes hitbizományi alapítólevelek kikötötték, hogy a haszonélvező csak egyenrangú házasságból született, illetve ilyen házasságra lépett egyén lehet.¹⁰⁷ Ennek köszönhető például Széchenyi Ödön, aki a 20. század elején a nagycenki hitbizomány várományosának számított, hogy nemzetségének anyagilag ellenérdeket, magukat „legitimnek” nevező ágai a rangon aluli házasságaira hivatkozva már jó előre lépéseket tettek az örökösödésének megakadályozása érdekében.¹⁰⁸ Néhány évtizeddel korábban a bécsi polgárleánnyal frigyre lépő Andrássy Dénes csak annak köszönhetően jutott hozzá végül a hitbizományához, hogy egyetlen fítestvérének halála után az őt kitagadó édesapja végül visszavonta az alapítólevél „születéshez és álláshoz illő” házasságot megkövetelő kitételét.¹⁰⁹ Egyenrangú házassághoz volt kötvé hölgyek esetében a Csillagkereszt-rend adományozása, ahogy a császár- és királyné palotahölgyei is (akik lényegében a kamarások női megfelelői voltak) csak rangjukhoz illő férfival léphettek házasságra.¹¹⁰ A tiszti címtár 1900 végén – a 39 Habsburg főhercegnőn kívül, akik mintegy alanyi jogon tagjai voltak a rendnek – 203 csillagkereszttes hölgyet tartott számon, kevés kivétellel házas vagy özvegy asszonyokat. (A kivételek közé tartoztak például a néhai Erzsébet királyné udvarhölgyei, Festetics Mária és Sztáray Irma grófnők, valamint a felolvasónőként feltüntetett Ferenczy Ida.) Ugyanekkor a császári és királyi palotahölgyek listáján 278 személyt számlált, akik valamennyien a férjezett nevükön voltak nyilvántartva.¹¹¹

A Csillagkereszt Rend jelvénye

175–194.; *Kempelen B.*: A nemesség i. m. 112–123.; *Ölyvedi V. I.*: Nemességi könyv i. m. 444–445.

¹⁰⁷ *Östör József–Petrovay Zoltán*: Hitbizományi jog. II. köt. Bp., 1937. 17–19. Megemlítendő azonban, hogy az alapítólevelek – ha egyáltalán szükségesnek tartották bővebben megmagyarázni – nem egyforma módon értelmezték az egyenrangú házasság fogalmát.

¹⁰⁸ Bővebben lásd *Ballabás Dániel*: Gróf Széchenyi Ödön különös házasságai. In: Széchenyi és kora Zemplénben. (Szerk. Tamás Edit.) Kráľovský Chlmec, 2011. 114–125.

¹⁰⁹ *Östör J.–Petrovay Z.*: Hitbizományi jog i. m. 29–30.; Betlér és Krasznahorka. Az Andrássyak világa. Szerk. Rác Árpád. Bp., 2005. 43., 216–217.

¹¹⁰ *Marcsiányi Gy.*: Nemesség i. m. 173–174.; *Kempelen B.*: A nemesség i. m. 108.; *Ölyvedi V. I.*: Nemességi könyv i. m. 440–441.

¹¹¹ Magyarország tiszti cím- és névtára. XX. évf. Bp., 1901. 61–69.; Az udvar- és palotahöl-

Szemben Ausztriával, ahol egy polgári származású férfival házasságra lépő nő elvesztette a nemességét, Magyarországon ez a veszély nem fenyegette a rangon alul házasodó nemes hölgyeket.¹¹² Egy mésalliance azonban – a fentebb említett konkrét hátrányokon túl – alaposan megnehezíthette a házaspár társadalmi beilleszkedését. Az 1871-ben grófi rangra emelt, egyébként középkori eredetű nemességgel bíró Lónyay Menyhért feleségével, a pesti polgárcsaládból származó Kappel Emiliával szemben – egy kortárs visszaemlékezése szerint – a „*mágnásnők*” egy része feltűnően távolságtartóan viselkedett.¹¹³ Hasonló nehézségekkel kellett megküzdenie később Bánffy Dezsős is. Máthé Ilona okleveles tanítónővel 1893 nyarán kötött – eleinte titkolt, de rövid időn belül kitudódott – házassága egy korabeli újság tudósítása szerint „*főúri körökben nagy feltűnést keltett.*” 1894 végén még az is felmerült, hogy az udvarképtelen asszony esetleg akadályát képezheti férje miniszterelnöki karrierjének.¹¹⁴ Bár a bársonyszéket végül elnyerte Bánffy, feleségének viszont nem sikerült leküzdenie a vele szemben megnyilvánuló ellenérzéseket.¹¹⁵ A századforduló körül már jó néhány ma-

gyekről ld. Titkok, bálók, utazások. Erzsébet királyné és magyar udvarhölgyei. Időszaki kiállítás a Gödöllői Királyi Kastélyban 2012. június 9–szeptember 30. (Szerk. Faludi Ildikó.) Gödöllő, 2012.

¹¹² *Marcziányi Gy.*: Nemesség i. m. 28., 33–34.; *Kempelen B.*: A nemesség i. m. 3–4.

¹¹³ *Halász Imre*: Egy letűnt nemzedék. Emlékezések a magyar állam kialakulásának újabb korszakából. Bp., 1911. 421.; *Cieger András*: Társasági élet i. m. 324.

¹¹⁴ *Bertényi Iván, ifj.*: „Balkániból” „haladó” politikus. Bánffy Dezső arisztokraták és demokraták között. In: Arisztokrata életpályák és életviszonyok. (Szerk. Papp Klára – Püski Levente.) Debrecen, 2009. 174–177.

¹¹⁵ *Cieger András*: Társasági élet i. m. 324. Meg kell azonban említenünk, hogy szerencsés esetben és tekintélyes pártfogók birtokában még egy rangon alulinak számító asszony is udvar- és szalonképessé válhatott. Amikor Edelsheim-Gyulai Lipót altábornagy feleségül vette Kronau Friderikát, a bécsi Carl Theater színésznőjét, „*az volt az általános vélemény* – írja memoárjában Edelsheim-Gyulai Ilona –, *hogy színésznő feleségével sosem fogadják majd az udvarnál. (...) Amikor dédapám először vitte el a feleségét egy udvari fogadásra, az emberek nagy kört alkotva várták, hogy Ferenc József császár megjelenjen. Az uralkodó megérkezett, s mielőtt bárki mást üdvözölt volna, egyenesen dédapámhoz ment, és kezet nyújtott Friderikának. Ettől kezdve az udvar elfogadta a színésznőt.*” (*Edelsheim Gyulai Ilona*: Becsület és kötelesség. Bp., 2007. 1. k. 20.) Marcziányi György megemlékezett egy Erdődy grófkisasszonyról, aki „*a királyné különös kegyét és rokonszenvét bírván, általa sok kitüntetésben részesült, de miután ... édes anyja egyszerű bécsi polgár leánya volt, azok [ti. ő és a testvére] az udvaron való megjelenhetési jogra nem tarthattak igényt. A királyné egy alkalommal különös kegyének jeléül ... egy estére megadván neki az udvarképességet. A grófnő büszkesége azonban el nem fogadhatónak találta e meghívást a »kivételesség« hangsúlyozása miatt, mire ő Felsége a királyt – szintén »kivételesen« – egyszersmindenkora udvarképessé nyilvánította.*” (*Marcziányi Gy.*: Nemesség i. m. 94.; Vasárnapi Újság, 1888. jan. 8. 30.) 1888 elején Rothschild Albert báró és nejenek udvarképessé nyilvánítása volt „*a társalgás főtárgya ... a bécsi és budapesti arisztokrácia szalonjaiban, hol a történet eseten nem győznek elegendő csodálkozni.*” (Vasárnapi Újság, 1888. jan. 8. 30–31.); Károlyi Mihályné szerint a századelő pesti főúri köreiben Pálffy Geraldine „*és társasága volt a középpontja azoknak, akiket a francia nyelv les gens bien pensants-nak nevez: akik úgy gondolkodtak, ahogyan gondolkozni illő, vagyis fordításban: akik »helyesen gondolkodtak*”

gyar főnemes rendelkezett – rendszerint egy-egy igen gazdag „örökösno” személyében – amerikai feleséggel (Zichy Béla és Mabel Elizabeth Wright, 1895; Festetics Rudolf és Ella Haggin, 1892, majd válás után Alice Wertherbeet, 1908; Széchényi László és Gladys Vanderbilt, 1908; Sigray Antal és Harriot Holmes Daly, 1910).¹¹⁶ Részben az ő példájuk lebegett a New York Times újságírója előtt, amikor 1909 nyarán terjedelmes cikket közölt arról, hogy mire számíthatnak Bécsben az osztrák–magyar alattvalókkal házasságra lépő előkelő amerikai nők. Már a cikk illusztrációja is sokatmondó: egy kétfejű sasos címerrel díszített ódon kapu előtt álló középkori vitéz a „tradition” feliratot viselő pajzsával feltartóztatja az udvarba törekvő hölgyeket. Végső konklúzió gyanánt azt javasolja az újságíró, hogy az amerikai lányok messziről kerüljék el Ausztria–Magyarország nemeseit, mert hiába lesznek bárók, grófok vagy hercegek feleségei, hiába volt ragyogó társadalmi megbecsülésük saját hazájukban, megfelelő ösők hiányában mindez nem elegendő ahhoz, hogy a bécsi udvar megnyíljon előttük.¹¹⁷

Fejtegetésünk tulajdonképpen rímél arra az ismert megállapításra, amely szerint különbséget lehet tenni az úgynevezett „első” és „második” társadalom vagy társaság kö-

– vagy egyáltalán nem gondolkodtak bizonyos kérdésekről, hanem gondolkodás és fenntartás nélkül fogadták el a fennálló véleményeket. S éppen mert Geraldine néni köre »helyesen gondolkodott«, döntőbírónak tekintették minden olyan vitás vagy kétes kérdésben, amelyben a »társaság«-nak állást kellett foglalnia. Például: meg lehet-e hívni ezt vagy azt az elvált asszonyt vagy olyan társaságbeli hölgyet, akinek a múltját valamilyen botrány terhelte? Ha Geraldine néni megnyitotta háza ajtaját az ilyen nő előtt, akkor nyugodtan megethette, s meg is tette mindenki.” (Károlyi Mihályné: Együtt a forradalomban. 3. kiad. Bp., 1978. 162–163.)

¹¹⁶ Gudenus János József: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. III. köt. Bp., 1998. 316., IV. köt. Bp. 1998. 35., 373.; Új Magyar Életrajzi Lexikon. II. köt. (Főszerk. Markó László.) Bp., 2001. 667.; Károlyi Mihály a Hit, illúziók nélkül címet viselő memoárjában úgy emlékezik vissza: „New Yorkban először 1905-ben jártam. (...) Kizárólag az úgynevezett felső »négyesszázzal« érintkeztem. Ebben az időben még nem indult meg az európai arisztokrátiák inváziója, s az amerikaiaknak is még illúziók voltak róluk. Mi viszont képtelenek voltunk elizagolni az amerikai társadalmi viszonyok között, nem értettük szerkezeti finomságait. Nem tudtuk felfogni a Mayflower-hagyomány jelentőségét, sem annak a különbségnek a fontosságát, hogy valaki ötven vagy száz évvel ezelőtt szerzte-e a vagyonát. Valahogy minden amerikai többé-kevésbé parvenünek tűnt. Élénken emlékszem arra a nagy bábra, amelyet Vanderbiltek rendeztek Gladys leányuknak, a későbbi Széchényi grófnének a »társaságba« való bevezetése alkalmából. Nem az a fajta party volt, amelyet manapság szoktak adni az amerikai milliomosok. Mellőztek minden reklámot és látványosságot, csupán rengeteg csodálatos virág volt a termekben és egy nagyon félnék leány, aki szinte nem is beszélt, csak sutogott, mintha mentegetőzni akart volna, hogy ilyen hatalmas vagyon örököse. (...) Amikor valamivel később ismét az egyesült államokban jártam, ezúttal gróf Sigray Antal társaságában, aki valami gazdag örökösno-re vadászott (...) kérdések özone zúdult ránk arról, milyen érzés az, ha valakinek kék vér folyik az ereiben.” (Károlyi Mihály: Hit, illúziók nélkül. 3. kiad. Bp., 1982. 32–33.) Károlyi Mihályné emlékei szerint „az idősebb generációhoz tartozók könyörtelenül elítélték az új divatú, laza erkölcsöket. Az ő számukra sokkal fontosabb volt a kifogástalan családja, mint a gazdagság. A pénzt valamirevaló ember örökli, nem megkeresi.” (Károlyi M.: Együtt a forradalomban i. m. 131.)

¹¹⁷ New York Times, 1909. júl. 18. 26.

zött. Eszerint „*az első társadalomba azokat sorolták, akik a »Hoffähigkeit« (udvarképeség) birtokában voltak*”.¹¹⁸ Mellettük a 19. század második felében már megfigyelhető

A nagy bálterem a budai királyi Várpalotában

egy „*nagy lendülettel előretörő »második társaság«, a kapitalizmus térhódításával kialakuló, sőt éppen a modernizációs folyamatot hordozó új elit. (...) A fináncburzsoázia, a gazdag bankárok, az ipari mágánások ..., tehetős kereskedők, háztulajdonosok, de rajtuk kívül magas rangú hivatalnokok, szabadfoglalkozásúak, neves tudósok és művészek alkották a tőkés fejlődés új polgári elitjét.*”¹¹⁹ Utóbbiak azonban, más alapokon szerveződve, csak részben és felületesen kötődtek a nemességhez. Ahogy korábban említettük, a dualizmus idején adományozott nemesi címek jelentős részét a gazdasági élet különböző szereplői,

továbbá a hivatalnokok és a tudósok kapták, de ekkor „*már nem önmagában a nemesi cím adományozása jelentette a csoportformáló tényezőt.*”¹²⁰

Az elmondottak alapján látható, hogy bizonyos társadalmi körökben milyen nagy jelentősége volt az ősi nemességhez való tartozásnak. Úgy érezzük, hogy a közvélekedéssel ellentétben a dualizmus idején már nem a fő- és köznemesek megkülönböztetése, nem is a főnemesség belső hierarchiája, vagyis a bárók, grófok és hercegek közötti különbségtétel jelentette az igazán nagy vízvonalat, hanem az ősnemesi kvalifikációnak megfelelni képes, illetve az erre képtelen nemesség között létező határvonal. Tényelges jelentősége legalábbis ennek volt. A hagyományos, történet-jogi rendies izű kategorizálásnál célszerűbbnek tűnik tehát árnyaltabban közelíteni a korszak nemességéhez. A magyar társadalomtörténeti szakirodalomba Kövér György emelte be Max Weber viselkedésszociológiai ihletettséggű értelmezését a rendekről. Weber szerint a rendi helyzet alapja a jellegzetes életvitel, a formális nevelés, valamint a származásnak vagy a foglalkozásnak kijáró presztízs. A gyakorlatban pedig „*elsősorban az egymás közötti házasodásban ..., esetleg: a közös asztalnál való étkezésben ..., gyakran: bizonyos kiváltságokhoz kötött nyereség-, illetve keresetszerzési lehetőségek monopoljelleggű elsajátításában, illetve bizonyos keresetfajták megvető elutasításában, vagy másfajta rendi konvenciókban (»tradíciókban«) jut kifejezésre.*”¹²¹ Kövér úgy összegezte a 19. századi magyar társadalomban bekövetkező átalakulást, hogy ennek során a történet-jogi rendiség „*tömbjei*” viselkedésszociológiai „*forgácsokra*” darabolódtak szét.¹²² Mi az udvarképes „*első társadalmat*” egy ilyen „*forgácsként*”, viselkedésszociológiai rendi helyzetként értelmezzük.

¹¹⁸ Kövér Gy.: Magyarország társadalomtörténete i. m. 101.

¹¹⁹ Madaras É.: Az „első és a második társaság” i. m. 108.

¹²⁰ Kövér Gy.: Magyarország társadalomtörténete i. m. 102.

¹²¹ Kövér Gy.: Magyarország társadalomtörténete i. m. 99.; Weber, Max: Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai I. Szociológiai kategóriatan. Bp., 1987. 307.

¹²² Kövér Gy.: Magyarország társadalomtörténete i. m. 110.

Bárok, grófok, hercegek

A 19. század második felének magyar főnemessége (a főnemesi címet viselők összessége) nem tekinthető homogén társadalmi csoportnak: származás, vallás, vagyon, műveltség, házassági szokások, politikai hagyományok, a birtokok nagysága és regionális elhelyezkedése, megannyi differenciáló tényező. Lakatos Ernő – a második világháború alatt megjelent munkájában – a házassági kapcsolatokat (a korra jellemző frazeológiával: a „vérkeveredést”) találta kiemelendőnek és ennek alapján három „kisebb-nagyobb társadalombiológiai csoportot” különített el a főnemességben belül. Vélekedése szerint az általa dunántúlinak nevezett csoport szoros házassági összeköttetésben állt a Habsburg Birodalom nyugati területeinek főnemességével. Velük kapcsolatban „Mindinkább már csak a monarchia arisztokráciájáról beszélhetünk, amely a teljes összeolvadás útján van, nincs nemzethez és néphez kötve. (...) Hazájuk a monarchia és uralkodójuk az egyazon személyű Habsburg fejedelem.” A második csoportot az erdélyi és a református magyarországi főnemesség alkotta, amely endogám házassági stratégiát követett. Végül a harmadik csoportba „a bárók” tartoztak, akik mintegy átmenetet – de egyben összekötő kapcsot is – jelentettek a fő- és köznemesség között, ami a házassági kapcsolataikban is megmutatkozott.¹²³ E klasszifikáció mögött azonban nem áll semmiféle olyan kutatási háttér, amely alapján indokolt lenne azt minden kételkedés nélkül elfogadnunk. Az említett differenciáló tényezők természetesen léteztek, de néhány kiragadott példára támaszkodva, ahogy Lakatos tette, aligha képezhetők belőlük valóban létező társadalmi csoportok.

A történeti-jogi rendiség felszámolásának idején, 1848-ban 305 nemzetségből állt a közjogi értelemben vett magyar főnemesség.¹²⁴ A viselkedésszociológiai rendi helyzet szempontjából vizsgálva azonban 1848 (1867) nem tekinthető tényleges határvonalnak. Az ősnemesi származású, udvarképes „első társadalomba” a kiegyezést követően főnemességre emelkedett személyek is beletartozhattak, hiszen egy-egy új főnemesi cím viselője akár több évszázados nemesi múlttal is rendelkezhetett. Kutatásunk szerint a dualizmus idején adományozott 274 főnemességből 131 esetben (47,8%) az adományos legalább 200 éves nemességet tudhatott maga mögött, míg a másik véletlet a nem nemesnek született 104 személy (37,9%) jelentette. Utóbbiak majdnem kivétel nélkül bárók voltak, viszont a bárósítások mintegy harmada 200 évnél is régebbi nemeseket érintett. Nem akarjuk azt állítani, hogy a legalább két évszázados nemesi múlt (a felmenők ötödik generációjára biztosan visszanyúló nemesség) önmagában elegendő lenne az ősnemesi státushoz, azt azonban mindenképpen jelzi, hogy a kiegyezés után adományozott új főnemesi címek álarca mögött nagyon is eltérő társadalmi helyzetű egyének álltak: a nemességét adatokkal igazolhatóan a középkorból származtató homo novus főnemes ugyanúgy megtalálható volt közöttük, mint az, akinek első ismert őse terménykereskedőként tűnt fel a történelem színpadán a napóleoni háborúk korában.¹²⁵ Ugyanakkor az

¹²³ Lakatos Ernő: A magyar politikai vezetőréteg 1848–1918. Bp., 1942. 21–23.

¹²⁴ Ballabás D.: Főnemesi rangemelések i. m. 1225.

¹²⁵ Ballabás D.: Főnemesi rangemelések i. m. 1237–1240., 1243. Az 1867 és 1918 között főne-

1848 előtti időszakban felemelkedett magyar főnemességet sem tekinthetjük valamiféle „történelmi arisztokráciának”, amely ellenpólusát képezné a dualizmus idején „felkapaszkodottaknak”. Magyar viszonylatban igazán régi, még a török időkől származó főnemesi címmel vagy indigenátussal alig ötödrészüik (20,2%) rendelkezett, ellenben minden második (51%) főnemesi rang az 1848-at megelőző bő háromnegyed évszázadból származott. (A honosítottak nélkül 22,1% és 45,1% a két arány.) Megvizsgálva továbbá az említett 305 főnemesi nemzetség 1526 és 1848 közötti reprezentációját az országos jelentőségű világi és egyházi főméltóságok között, megállapíthatjuk, hogy mindössze 13,7%-uk adott legalább egy főméltóságot. (Csak a nemzeti főnemességet tekintve 21,9% az arány.) Ezen belül azonban jelentősen felülreprezentáltak voltak a legrégebbi főnemesek: a méltóságviselők 88,6%-a a török időkre visszanyúló egytőrdínyi nemzetségből került ki, míg a nemzetségek maradék négyötöde a betöltött méltóságok 11,4%-án osztozott.¹²⁶ A magyar főnemesség jelentős része mögül tehát hiányzott a számottevő történelmi múlt, s ebben nincs nagy különbség a dualizmus idején és az 1848 előtt felemelkedettek között. Valamennyien főnemesi címet viseltek ugyan, e laza kereten belül viszont csak egy részük (feltehetően: a kisebbik részük) tudott megfelelni viselkedésszociológiai értelemben is a rendi helyzetének. A többiek kívül rekedtek az udvarképes „első társadalom” körein: hiányzott mögülük a megfelelő származás és a történelmi tradíciók.

A főnemesség, mint történelmi-jogi értelemben vett rend kiváltságát képezte, hogy nagykorú tagjai személyre szólóan királyi meghívót kaptak a törvényhozás második kamarájába. Ezt a több évszázados jogon és szokáson alapuló rendszert az 1848-as áprilisi törvények változatlanul hagyták,¹²⁷ s majd csak jóval a kiegyezés után, 1885-ben került sor a főrendiház újjászervezésére.¹²⁸ Az 1885. évi VII. tc. értelmében a továbbiakban azok a 24 éven felüli főnemesek gyakorolhatták az elviekben egyébként megmaradó tagsági jogukat, akik *„egyedül vagy velük egy háztartásban élő feleségük és kiskorú gyermekeik vagyonát is odaszámítva, a magyar állam területén oly földbirtoknak telekkönyvi tulajdonosai és haszonélvezői, vagy életfogytiglan haszonélvezői, vagy oly családi hitbizomány birtokosai, melynek az 1885. évre az új földadó kataszter alapján megállapított egyenes állami földadója a rajta levő lakházak és gazdasági épületek házosztály adójával együtt legalább 3000 forintot tesz osztrák értékben.”* A vagyoni cenzusnak megfelelni képtelen főnemesek tagsági joga a törvény szerint szünetelt, de feléledt ismét, ha igazolták az előírt mennyiségű földbirtokhoz való jogosultságukat.¹²⁹ A reform életbelépte után főnemességre emelkedett

mesi rangemelésben részesült 274 személyből 50 fő (18,2%) zsidó származású volt. Mivel valamennyien újonnan nemesítettek voltak, ezért természetesen nem tudtak megfelelni az őspróba által támasztott követelményeknek. Tehát akár ez is egy tényezője lehetett a tölök való házassági elkülönülésnek.

¹²⁶ Ballabás D.: Indokolt-e „történelmi arisztokráciáról” i. m. 85.

¹²⁷ Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történelmi almanachja. (Szerk. Pálmány Béla.) Bp., 2002. 15.

¹²⁸ Szalai Miklós: Az 1885-ös főrendiházi reform. In: „Múltból a jövőbe”. (Szerk. Pölöskei Ferenc.) Bp., 1997.

¹²⁹ A tagságra elvileg jogosult főnemesi nemzetségek listáját az 1886. évi VIII. tc. rögzítette.

személyek viszont már csak abban az esetben lehettek a főrendiház „örökös jogú” tagjai, ha ezzel a kiváltsággal az uralkodó – a minisztertanács javaslatára – kifejezetten megadómanyyozta őket.¹³⁰ A törvényben körvonalazott cenzus láthatóvá tett a főnemességen belül egy vagyoni választóvonalat: Vörös Károly kutatásai szerint a reform előtti 699 főrendiházi tagból csak 204 főrend, vagyis a korábbiak 29%-a tudott a követelményeknek megfelelni. „Végeredményben kiderült tehát, hogy a magyarországi főnemesség családjai több mint felének, 55%-nak, tagjai 70 %-ának ingatlan birtoka 1885-re már nem nyújt 3 ezer forintot felüli adónak megfelelő jövedelmet.”¹³¹ A viselkedésszociológiai rendi helyzet szempontjából azonban Weber szerint „önmagában a vagyontalanság sem jelent még kizáró okot, noha kizáró ok lehet belőle”.¹³² A korabeli közvélemény által „a legmagasabb magyar arisztokrácia informális szervezeteként tekintett” Nemzeti Kaszinó névkönyveiben például ugyanúgy megtalálhatók a főrendiházi tagságukat a reform után is megtartó, jelentős földbirtokvagyonnal rendelkező főrendek, mint a kevésbé vagyonos vagy éppenséggel földbirtok nélküli, és ekként a törvényhozói jogukat – ideiglenesen vagy végleg – elvesztő főnemesek képviselői.¹³³ Ezek tehát „egy asztalnál ültek” a kaszinóban, vagyis a viselkedésszociológiai rendi helyzetüket (legalábbis egyelőre) nem befolyásolta a vagyoni helyzetük.¹³⁴

Egyéb nemes urak és úrfélék

A 19. század második felének nagy társadalmi–gazdasági átalakulása természetesen a hajdani történeti-jogi köznemesi rendet sem hagyta érintetlenül. Bár statisztikai adatok hiányában nem tudjuk számszerűsíteni a nemesség kezén lévő birtokállományt, illetve az ebben bekövetkezett változásokat, a korábban elének táruol erőteljes vagyoni differenciálódásból kiindulva azonban okkal feltételezhetjük, hogy a polgári földbirtokviszonyok megteremtése után is csak viszonylag kevesen rendelkezhettek tekintélyesebb közép- vagy nagybirtokkal.¹³⁵ Ellenben az úrbéri viszonyok felszámolása, a kármentés lassúsága, a múltból öröklött és immáron ténylegesen is behajthatóvá vált adós-

Vö. Ballabás Dániel: A főrendiházi cenzus a gyakorlatban – a Széchenyiek példáján keresztül megvilágítva. In: Acta Academiae Agriensis Nova Series Tom. XLI. Sectio Historiae. (Szerk. Bartók Béla.) Eger, 2013.

¹³⁰ Ballabás D.: Főnemesi rangemelések i. m. 1233–1234.; Tóth-Barbalics Veronika: Vigyázó, Harkányi, Zelenksi és társaik – 1885 után örökös főrendiházi tagságot nyert családok. In: Vázlatok két évszázad magyar történelméből. (Főszerk. Gergely Jenő.) Bp., 2010.

¹³¹ Vörös K.: A főrendiház i. m. 401., 403.

¹³² Weber, M.: Gazdaság és társadalom i. m. 307.

¹³³ Vörös K.: A főrendiház i. m. 404.

¹³⁴ Kövér Gy.: Magyarország társadalomtörténete i. m. 101.

¹³⁵ Megjegyezzük, hogy ennél a századforduló gazdasácmírtárai sem mondanak többet, mivel a főnemesi és lovagi címek feltüntetésé mellett egyébként semmi nem utal bennük a többi birtokos esetleges nemesi származására. (Eddie M. Scott-Hutierer Ingrid–Székely Iván: Fél évszázad birtokviszonyai. Változások a trianoni Magyarország területén, 1893–1935. *Történelmi Szemle*, 32 (1990) 3–4. sz. 302.)

ságok, valamint a gazdasági környezet gyökeres megváltozása sokuk egzisztenciáját bizonytalanná tette. Egy részük, mint láttuk, utat találhatott magának az udvarképes „első társadalomba”, a többség viszont a helyét kereste a folyamatosan változó világban. A magyar középosztály megteremtésének programjaiban eleinte – a reformkor végétől a nyolcvanas évekig – még majdhogynem magától értetődőnek tűnt (alkalmasint jobb híján) a birtokos nemesség domináns szerepe. S bár a századelő gondolkodói már más társadalmi elemekben keresték a középosztály gerincét, végül sem a birtokos nemesség, sem mások vezetésével nem sikerült megteremteni az integrált nagy magyar középosztályt.¹³⁶ A nemesség, ahogy Szekfű Gyula látta, egyike volt a „külön foltokban, egymástól elkülönözött zombékokon” ülő középosztályi rétegeknek.¹³⁷ Az e folyamatot kísérő publicisztikai viták nyomán terjedt el a dzsentri (*gentry*) kifejezés használata az 1870-es évek második felében. Ezzel kezdetben az öntudatos birtokos köznemesség, az egykori bene possessionati illetve önmagát, elhatárolódva mind a főnemességtől, mind a birtoktalan köznemesek tömegeitől. A századforduló tájkéára azonban a dzsentri elnevezés a ma is ismert, pejoratív felhangokkal és előítéletekkel terhelt sztereotípiává vált. Erre reagálva a korábbi dzsentri most már „történelmi középosztálynak” kezdte magát titulálni.¹³⁸

A régebbi történetírásunk ezt a századforduló utáni, negatív töltetű dzsentriképet vetítette vissza a dualizmus korszakának egészére. Eszerint Tisza Kálmán lett volna az, aki miniszterelnöksége idején szélesre tárta a gazdaságilag hanyatló középbirtokos nemesség előtt az állami hivatalszervezet kapuit,¹³⁹ s ennek eredményeként a századelőn már „a minisztériumok felét-harmadát, a megyei közigazgatás háromnegyedét, a bírói és katonatiszti kar jelentős részét a dzsentri töltötte meg.”¹⁴⁰ Az újabb kutatások azonban erőteljesen kétségessé tették a fenti állítások megalapozottságát. A minisztériumi tisztviselők esetében például a hivatali előrelépés egy jól szabályozott rendszer szerint történt, a „zsiros pozíciókra” nem lehetett csak úgy, a számarlétra megkerülésével, ki-vülről bejutni. Ez alól az egyetlen kivétel a minisztériumok megalakulásának ideje volt, ugyanakkor az első időszakban kinevezett nemesi származású tisztviselők többségénél kimutatható, hogy családjuk nem a kiegyezés idején került először kapcsolatba a hivatalviseléssel.¹⁴¹ A hivatalokat a századfordulóra „előzölő” dzsentri már nem annyira

¹³⁶ *Kövér György*: A magyar középosztály-teremtés programjai és kudarcai. Fogalomtörténeti áttekintés a reformkor végétől a nagy válság kezdetéig. In: Zombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig. Társadalomtörténeti tanulmányok. (Szerk. Kövér György.) Bp., 2006. 77–120.

¹³⁷ *Szekfű Gyula*: Három nemzedék. Egy hanyatló kor története. Bp., 1920. 275.

¹³⁸ *Kövér Gy.*: Magyarország társadalomtörténete i. m. 165–166.

¹³⁹ *Szász Zoltán*: A konzervatív liberalizmus kora. A dualista rendszer konszolidált időszaka. In: Magyarország története 1848–1890. (Főszerk. Kovács Endre.) Bp., 1979. 1236–1237.

¹⁴⁰ *Hanák Péter*: Vázlatok a századelő magyar társadalmáról. In: *Üő*: Magyarország a Monarchiában. Tanulmányok. Bp., 1975. 366.

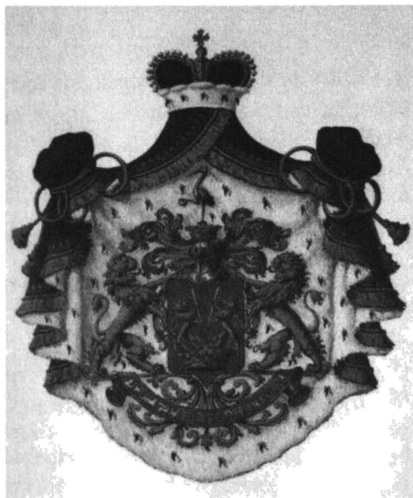
¹⁴¹ *Benedek Gábor*: A minisztériumi tisztviselők mobilitása a dualizmus idején. In: Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok. (Szerk. Á. Varga László.) Salgótarján, 1987. (Rendi társadalom – polgári társadalom I.) 392., 395.

származási, hanem sokkal inkább viselkedésszociológiai kategóriának tekinthető: „A viselkedési kultúrában, a magatartásmintában kétségtelen a nemesi minta, de ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy aki így viselkedik, az okvetlen nemesi származék is. Ezt a magatartást társadalmi eredettől függetlenül nagyon jól el lehet sajátítani”.¹⁴²

A viselkedésszociológiai rendiség a parasztságba végleg beolvadt kisenemesi tömegekben is tetten érhető volt. A történeti-jogi rendi múlt emlékei ugyanis – különböző lokális vizsgálatok eredményeinek tanúsága szerint – nem tűntek el nyomtalanul: a nemesi közbirtokosoknak a volt úrbéreszek közösségeitől elkülönülő gazdálkodásában, a lakóhelyi elkülönülésben, a temetők rendjében, a templomi ülésrendben, az öltözködésben, a másokkal való érintkezésben vagy a házassági kapcsolatokban egyaránt megfigyelhetők voltak.¹⁴³

A két világháború között

Értelmezési keretünk, a viselkedésszociológiai szemszögből vizsgált rendi helyzet tükrében a Monarchia felbomlása, illetve a Horthy-korszak kezdete nem tekinthető éles határvonalnak. Arról azonban szó sincs, hogy 1920 tavaszán ugyanott lehetett volna mindent folytatni, ahol 1918 őszén abbamaradt. A leglényegesebb változás talán az volt, hogy megszűnt a bécsi udvar, s ezzel együtt az udvartartáshoz kapcsolódó méltóságok elnyerésének lehetősége. A korábbi kedvezményezettek megtarthatták és használhatták addigi címeiket, de újabban már nem kerülhettek be ebbe az exkluzív társaságba. Az utolsó zászlósúr, herceg Festetics Tasziló királyi főudvarmester 1933-ban hunyt el.¹⁴⁴ A császári és királyi kamarások listáján, élükön Horthy Miklós kormányzóval, 1944 tavaszán még 161 élő személy szerepelt. Ugyanakkor 35 magyar honosságú császári és királyi palotahölgyet

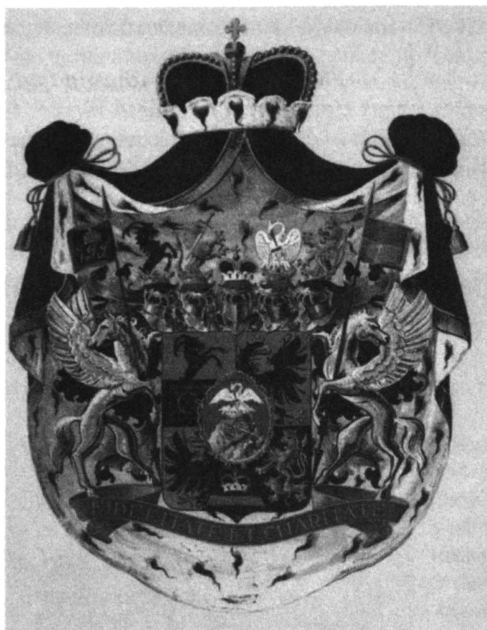

Festetics Tasziló 1911-ben kapott magyar hercegi címere
MNL OL K 19 LXXII. 653.

¹⁴² Kövér Gy.: Magyarország társadalomtörténete i. m. 125.

¹⁴³ Palódi-Kovács Attila: Kisenemesek utódai a paraszti társadalomban (XIX–XX. század). In: A Nógrád megyei Múzeumok Évkönyve VII. (Szerk. Szvircesk Ferenc.) Salgótarján, 1981. 163–172.; Kövér Gy.: Magyarország társadalomtörténete i. m. 102., Ld. még: Kósa L.: „Hét szilvafa árnyékában” i. m.

¹⁴⁴ Az 1935. évi április hó 27-ére összehívott országgyűlés felsőházának irományai. Bp., 1935. I. k. 9.

**Batthyány-Strattmann László 1915-ben
kapott magyar hercegi címere
MNL OL K 19 LXXIII. 254.**

tartott nyilván a tisztí címtár.¹⁴⁵ 1918 után az udvarképesség fogalma és a hozzá kapcsolódó kritériumrendszer is elvesztette a gyakorlati jelentőségét, ami – a „kényszerítő erő” megszűnte – hosszabb távon legalábbis magában hordozta az „első társadalom” beszűkülésének lehetőségét.

A magyar közjogi gyakorlat értelmében nemességét csak koronás király adományozhatta.¹⁴⁶ Ennek megfelelően az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről szóló 1920. évi I. tc. kifejezetten megtiltotta a nemesítést a kormányzó számára.¹⁴⁷ (Így a Horthy által 1920-ban alapított Vitézi Rend tagjai sem tartoztak a magyar nemességhez.) Bár a meglévő nemesi címek ekkorra már a maradék közjogi tartalmukat is elveszítették, a kortárs megfigyelők egybehangzó véleménye szerint a társadalomban egyáltalán nem csökkent a hagyományos tekintélyek iránti tisztelet és a kitüntető címek viselése iránti sóvárság. Az

állami anyakönyvezés 1895. évi bevezetésekor kiadott miniszteri rendelet szerint a főnemesi rang mindig, a nemesség pedig kívánatra bejegyzendő volt az anyakönyvekbe.¹⁴⁸ 1923-tól kezdve a bejelentett nemesi vagy főnemesi rangot már minden esetben hivatalos bizonyítvánnyal is igazolni kellett.¹⁴⁹ A nemesség és címerhasználat jogosságát, mint legfőbb nemesi hatóságot, a Magyar Királyi Belügyminisztérium volt hivatott eldönteni. Az eljárás során az Országos Levéltár szolgált szakvéleménnyel a

¹⁴⁵ Magyarország tisztí cím- és névtára. 51. évf. Bp., 1944. 749–750.

¹⁴⁶ *Kmety Károly*: A magyar közjogi tankönyve. Bp., 1905. 80.

¹⁴⁷ 1920. évi I. tc. 13.§

¹⁴⁸ A m. kir. belügyminiszternek 60.000 szám alatt kelt utasítása, az állami anyakönyvek vezetése tárgyában. In: Magyarországi rendeletek tára. 29. évf. Bp., 1895. I. k. 473–474.

¹⁴⁹ A m. kir. belügyminiszter 1923. évi 41.200. számú körrendelete, az „Anyakönyvi Utasítás” 57. §-ának módosításáról. In: Magyarországi rendeletek tára. 57. évf. 1923. Bp., 1924. 405–406.

belügyminiszter részére.¹⁵⁰ A nemesség igazolása nem volt olcsó mulatság: 1934-ben a kérelmezőnek minden egyes igazolt családtagja után 10 pengő eljárási díjat kellett fizetnie.¹⁵¹ A belügyminiszter által 1867 és 1937 között igazolt nemesek terjedelmes listáját Gerő József országos levéltári főtiszt nyomtatásban is megjelentette, s könyvének előszavában részletes tájékoztatást közölt az igazolás során követett alapelvekkel kapcsolatban.¹⁵²

A dualizmus idején még jelentős politikai és társadalmi befolyással rendelkező főnemesség pozíciói a Monarchia összeomlásával megroppantak. A közvélemény – a politizáló elit jellegzetes képviselőit látván bennük – a főnemességet is felelősnek tartotta a világháborús katasztrófáért, ugyanakkor a Habsburgok trónfosztásával, illetve a király nélküli királyság államformájának megszilárdulásával a főnemesség megszűnt az uralkodó és a nemzet közötti összekötő kapocs lenni, mintegy funkcióját veszítette. Sokan legitimista meggyőződésük miatt vonultak vissza a közélettől. Ebben az új szituációban a nagybirtokrendszer maradéktalan fenntartása, valamint az arra alapozott politikai befolyás és exkluzív életmód már nem tűnt magától értetődő dolognak. Az 1920-as években – a korábbiakhoz képest ugyan jóval csekélyebb arányban – még jelen voltak a nemzetgyűlésben, majd képviselőházban, továbbá az egymást váltó kormányokban, sőt a korszak miniszterelnökei is közülük kerültek ki (Teleki Pál, Bethlen István, Károlyi Gyula). 1932 után azonban – a politikai életben bekövetkezett generációváltással – már csak hírmondóiban maradt néhány országos szinten is jelentős reprezentánsuk.¹⁵³ A kormányfői széket az év októberében elfoglaló Gömbös Gyula egyenesen azzal dicsekedett, hogy „Az első

¹⁵⁰ *Bélay Vilmos*: Referens-szolgálat a Magyar Országos Levéltárban (1875–1944). *Levéltári Közlemények*, 50 (1979) 2. sz. 187.

¹⁵¹ A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1934. évi 14.893. számú rendelete, a m. kir. Országos Levéltár által nemességi ügyekben adott szakvélemény díjazásáról. In: Magyarországi rendeletek tára. 68. évf. 1934. Bp., 1934. II. k. 1475–1476.

¹⁵² *Gerő J.*: A m. kir. belügyminiszter i. m. A munkában közlére került az igazolt személy előneve (ha volt neki), születési ideje és helye, szüleinek neve, foglalkozása (ha ismert volt), valamint a belügyminisztériumi ügyirat száma. A hivatkozott ügyiratok döntő többsége sajnos megsemmisült a második világháború alatt (*Nyulásziné Straub Éva*: Genealógiai kutatások a Magyar Országos Levéltárban. In: *Genealógia 1.* (Szerk. Kollega Tarsoly István–Kovács Eleonóra–Pandula Attila–Vitek Gábor.) Bp., 2012. 113.), fennmarad azonban a Gerő által a levéltár ügyviteli iratai alapján összeállított leszármazási táblák egy része (MNL-OL A 131. 17–19. doboz). A nemességigazolás alapelveivel kapcsolatban ld. még *Bélay V.*: Referens-szolgálat i. m. 188–195.

¹⁵³ *Barta Róbert*: Egy történelmi osztály hanyatlása. Arisztokrácia és a politikai elit 1919 után. In: *Arisztokrata életpályák és életviszonyok.* (Szerk. Papp Klára–Püski Levente.) Debrecen, 2009. 202–203.; *Gyáni Gábor*: Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korban. In: *Új-Kövér György*: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Bp., 2004. 228–230, 235–236.; *Püski Levente*: Arisztokrácia a 20. századi Magyarországon (I.) *Korunk*, 19. (2008) 9. sz. 90–91., *Püski Levente*: Arisztokrácia a 20. századi Magyarországon (I.) *Korunk*, 19. (2008) 10. sz. 97–102.

gróf- és bárómentes minisztérium az enyém".¹⁵⁴ Az 1918-ban de facto megszűnt, a korábbi reform ellenére is túlnyomórészt főnemesekből álló főrendiház újjászervezésére viszonylag későn, 1927-ben került sor. Az immár felsőháznak nevezett és szervezetét tekintve is átalakított, a képviselőházhoz képest egyébként is csekélyebb súlyú második kamara tagságának mindössze a negyedét adta – különböző jogcímek alapján – a főnemesség.¹⁵⁵ A központi és helyi adminisztráció, vagy másképp az országos és helyi közelet összekötő kapcsát jelentő főispáni karban a korszak egészét tekintve egyenletesen alacsony számban képviseltették magukat,¹⁵⁶ de a dualizmus időszakának végén még általuk dominált diplomáciai testületben is hamarosan töredékére zsugorodott a jelenlétük.¹⁵⁷ Összességében tehát nem tudta kiheverni a magyar főnemesség a Monarchia összeomlását és a forradalmak okozta sokkot. Az 1920-as évtized végére pedig már a kortársak számára is nyilvánvalónak látszott, hogy csak vergődik az új viszonyok között, s helyét keresi a gyorsan változó és számára idegen világban.¹⁵⁸

A múltból öröklött aránytalan földbirtokmegoszlás és az ebből eredő társadalmi feszültségek a két világháború között is meghatározó szerepet töltek be a közeleti diskurzusban. Scott M. Eddie kutatásai szerint 1935-ben az 50 legnagyobb földbirtokos listáján 23 (46%) főnemes szerepelt, akik a kategória földterületének 43,7%-át birtokolták. Ugyanekkor az összes megművelt terület nagyjából felét elfoglaló 100 kat. holdon felüli birtokok összterületének 27,3%-a (a Dunántúlon 38,5%-a) volt a főnemesség kezében.¹⁵⁹ A nagybirtokosok többsége tehát ekkor már nem közülük került ki. Társadalmi arányukhoz képest azonban erőteljesen felülreprezentált volt a jelenlétük, amit a gazdacímárakban is gondosan feltüntetett bárói, grófi és hercegi címek mindenki számára érzéketessé tettek.

Wesselényi Miklós báró – az árvízi hajós hasonnevű dédunokája – úgy látta 1942-ben, hogy az „*arisztokrácia ma ... megtámadott osztály, melyet többféle sú-*

¹⁵⁴ Antal István: Gömbös Gyula hatalomra kerülése és kormányzása 1932–1936. Antal István sajtófőnök emlékiratai. [Bp.], 2003. 117. A dualizmus idején a 15 kormányfő közül 9 (60%), a 111 miniszterből pedig 38 (34,2%) volt főnemes. (*Püski L.: Arisztokrácia [...] (I.)* i. m. 86–87.)

¹⁵⁵ *Püski Levente*: A magyar felsőház története 1927–1945. Bp., 2000. 7., 11–12., 29. Az országgyűlés felsőházáról alkotott 1926. évi XXII. tc. szerint a 24 éven felüli, évente legalább 2000 pengő állami földadót fizető és a főrendek családkönyvében nyilvántartott főnemes férfiak „*maguk közül feleannyi tagot választanak, mint a vármegyeyei és a városi törvényhatóságok*”. Püski adatai szerint „örökös jogon” a törvény 17%-os részvételi arányt biztosított a főnemességnek.

¹⁵⁶ Takács Tibor: A főispáni kar társadalmi összetételének alakulása a két világháború közötti Magyarországon. Századok, 134 (2000) 5. sz. 1053.

¹⁵⁷ Pritz Pál: Arisztokraták a magyar külügyi szolgálatban (1918–1944). In: A magyar diplomácia a két világháború között. Tanulmányok. Bp., 1995. 26.

¹⁵⁸ *Csekönics Erzsébet*: A magyar arisztokrácia válsága. Magyar Szemle (1929) febr. (V. köt., II. szám); *Weis István*: Az arisztokrácia. Magyar Szemle (1929) máj. (VI. köt., I. szám); *Wesselényi Miklós*: Az arisztokrácia válsága és jövője. Ankét. Bp., 1942.

¹⁵⁹ *Eddie M. S.–Hutterer I.–Székely I.*: Fél évszázad i. m. 328–346.

lyos bűnnel vádolnak és vannak olyan irányzatok és törekvések, melyek minden vonatkozásban ki akarják kapcsolni a nemzeti munkaközösségből”.¹⁶⁰ Utólagos értékelés szerint a főnemesség a Horthy-korszak második felében háttérbe szorult ugyan és pozíciókat veszített, a hivatalos érintkezésben azonban még mindig képes volt érvényesíteni tekintélyét és kapcsolatait kihasználva sikeresen hátráltatta a számára előnytelennek tűnő változásokat. Így például nem kerülhetett komolyan szóba a főnemesség felsőházi jelenlétének teljes felszámolása, a földreform-törekvéseknek pedig rövidtávon nem volt érdemi jelentősége. Ugyanakkor „A főnemesei réteg ... a közéleti diskurzusban egyfajta szimbólummá vált, mindannak a szimbólumává – úriság, merev társadalmi korlátok, a szociális kérdések iránti érzékenység és nemzeti elkötelezettség hiánya –, amit a különböző reformerők meg akartak szüntetni, meg kívántak változtatni”.¹⁶¹

Epilógus

A Dunántúlon még folytak a harcok, amikor az Ideiglenes Nemzeti Kormány radikális földreform megvalósításáról határozott. A rendelet értelmében teljes egészében igénybe kellett venni a háborús és népellenes bűnösök birtokait, valamint az 1000 kat. holdon felüli nagybirtokokat. Az ennél kisebb birtokok 100 kat. holdig mentesek voltak az igénybevétel alól. Antifasiszta érdemekre hivatkozva 300 kat. hold mentesítését lehetett kérvényezni.¹⁶² Utóbbi lehetőséggel 1945–1946 folyamán összesen 165 főnemes élt, közülük minden negyedik igénylő részesült kedvező elbírálásban.¹⁶³ Túl sokáig azonban ők sem örülhettek a sikernek. A „Szovjetunió példáját és útmutatásait” követve az állami agrárpolitika 1948-tól kezdődően minden lehetséges eszközt (tagosítási kényszer, gyorsan növekvő és progresszív beszolgáltatási, adó- és közterhek, megfélemlítés, az „osztályharc” felszítása stb.) bevetett a magángazdaságok felszámolása érdekében.¹⁶⁴ A „nagybirtokos arisztokrácia”, mint „társadalmi osztály”, a földosztással megszűnt létezni. A korábban heves indulatokat kiváltó hitbizományi rendszert – számos elvetélt tervet követően¹⁶⁵ – az 1949. évi VII. törvény számolta fel véglegesen. Bár a fentebb

¹⁶⁰ Wesselényi M.: Az arisztokrácia i. m. 4.

¹⁶¹ Püski L.: Arisztokrácia [...] (II.) i. m. 101.

¹⁶² Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 600/1945. M. E. számú rendelete a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhöz juttatásáról. (Debrecen, 1945. márc. 17.) In: Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914–1999. I–II. k. (Szerk. Romsics Ignác.) Bp., 2000. I. k. 391–392.

¹⁶³ Gudenus János–Szentirmay László: Összetört címerek. A magyar arisztokrácia sorsa és az 1945 utáni megpróbáltatások. Budapest, 1987. 487–494. Az egykori Új Magyar Központi Levéltár jelzet nélküli iratai alapján név szerint közlik a mentesítésért folyamodott főnemesek listáját.

¹⁶⁴ Szakács Sándor: A földosztástól a kollektivizálásig, 1945–1956. In: A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig. (Szerk. Gunst Péter.) Bp., 1998. 330–337.

¹⁶⁵ A hitbizományok reformjának kérdése már a 18. század vége óta napirenden volt. Ezt a folyamatot – beleértve az utódállamok Trianon utáni intézkedéseit is – jól összefoglalja: Az

elmondottak fényében ez csak formaságnak tűnhet, hiszen a hitbizományokhoz tartozó földterület döntő része már áldozatul esett a földosztásnak, azért még így is volt mit elvenni: számos házingatlan, műkincs és levéltár ekkor került állami tulajdonba.¹⁶⁶

A gyökeresen átalakult társadalmi–politikai környezetben anakronisztikusan ható nemesi és főnemesi címek eltörlésére 1946 végén került sor.¹⁶⁷ A Nemzetgyűlés által december 17-én elfogadott, majd az 1947. évi IV. törvényként kihirdetett (ma is hatályos) jogszabály szerint „*A magyar nemesi és főnemesi rang (herceg, örgróf, gróf, báró, nemes, primor, lófő) megszűnik. A külföldi államfők által adományozott nemesi és főnemesi rangot jelző címek viselésére adott engedélyek, illetőleg az ilyen engedélyek jellegével bíró törvényi rendelkezések hatályukat veszítik. (...) Nemesi előnévnek, nemesi címernek és jelvénynek vagy a nemesi nemzetségi származásra utaló kifejezésnek (de genere...) használata tilos.*”¹⁶⁸

A világháború alatt és közvetlenül utána (katonaként, polgári áldozatként, deportálva) elhunytak,¹⁶⁹ illetve külföldre menekültek által megfogyatkozott létszámú, vagyonától, rangjától és címeitől megfosztott, a közéletből teljesen visszavonult – egyedeiben azonban létező – főnemesség még mindig veszélyt jelentett a rendszer számára. Rákosi Mátyás 1951-es szavai szerint: „*Ami a megmaradt kapitalista elemeket illeti, nálunk is vonatkozik rájuk az, amit Lenin mondott: »A kizsákmányolók, a földesurak és ka-*

1935. április hó 27-ére összehívott országgyűlés képviselőházának irományai. III. köt. Bp., 1936. 109–115.

¹⁶⁶ Például a Mindszenty-per IV. rendű vádlottjaként bíróság elé állított (herceg) Esterházy Pál magyarországi hitbizományához 1948 végén több lakóház, telek, ipari üzem tartozott, összesen több mint 3 millió forint értékben. Emellett 1949 januárjában a budai Tárnok utcai Esterházy-palota romjai alatt megtalálták a hitbizományi részét képező ún. fraknoi kincstár (erősen sérült) darabjait is. *Gergely Jenő*: Dr. herceg Esterházy Pál a Mindszenty-perben. In: Esterházy Pál 1901–1989. (Szerk. Lütgenau, Stefan August.) Bp., 2008. 94–100. Ez a műgyűjtemény jelenleg az Iparművészeti Múzeum gyűjteményét gazdagítja. A gazdag hercegi levéltár szintén a hitbizományi törvény következtében került részben a Magyar Országos Levéltárba, részben pedig az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárába. (Az Esterházy család hercegi ágának levéltára. Szerk. Bakács István. Bp., 1956. 4.)

¹⁶⁷ Egy 1946 októberében Budapesten végzett közvélemény-kutatás szerint a megkérdezett férfiak mintegy 3/4-e, a nőknek pedig a 2/3-a egyetértett a nemesi címek eltörlésével. *Levendel Ádám*: Tallózás a Magyar Közvéleménykutató Intézet jelentéseiben (1945–1949). XII. rész. Jel-kép, 6 (1986) 1. sz. 150.

¹⁶⁸ CJH 1947. évi IV. tv. „Egyes rangok és címek eltörléséről” A törvény nem tartalmaz büntető rendelkezéseket. A miniszteri indoklás szerint azért, mert „*Magyarországon a múlt rendszerek alatt mesterségesen továbbfejlesztett cím- és rangkország megszűnése elsősorban a demokratikus szellemben megújodott társadalomtól várható ... A jelen törvényjavaslat csupán ezt a fejlődést kívánja elősegíteni, amikor a rangokat és címeket elvi rendelkezések megszünteti.*” (Az 1945. évi november hó 29-ére összehívott nemzetgyűlés irományai. II. k. Bp., 1947. 45.) Adonyi Sztancs János interjúkötetében Nyáry János a következőképpen interpretálja fentieket: „*Egy 1947-es törvény a mai napig tiltja a címek és rangok használatát. Tiltja, de nem bünteti. Következésképpen bárkinek szabad a gazda.*” *Adonyi Sztancs János*: Arisztokraták ma. 21 főnemes a XXI. században. Bp., 2007. 147.

¹⁶⁹ *Gudenus J.–Szentirmay L.*: Összetört i. m. 121–124.

*pitalisták osztálya nem tűnt el és nem tűnhet el egyszerre a proletárdiktatúra alatt. A kizsákmányolók szét vannak verve, de nincsenek megsemmisítve.» (...) fokozni kell az éberséget, és lankadatlanul folytatni kell a tőkés rendszer minden maradványával szemben a harcot”.*¹⁷⁰ Ennek jegyében a korszak koncepcióis pereiben mellékszereplőként volt főnemesek is feltűnnek.¹⁷¹ Sokkal többeket érintett azonban a „nem kívánatos elemek” Budapestről történő kitelepítése (1951. május 21. – július 18.), melynek során a hivatalos zárójelentés szerint 9 volt herceget, 163 gróft és 121 bárót távolítottak el – családtagjaival együtt – a fővárosból. A kényszerlakhelyként kijelölt falvak, tanyák embertelen körülményei közül az 1953-as amnesztiarendelet (elvileg) szabadulást jelentett, rehabilitációt azonban nem: volt otthonaikat és ingóságait nem kaphatták vissza, továbbra is megfigyelés alatt tartották őket, Budapesten és a nagyobb városokban 1956 nyaráig nem telepedhettek le, képzettségüknek megfelelő munkát nem végezhetek.¹⁷² Bár '56 után a fizikai megsemmisítés veszélye már nem fenyegette a főnemesek Magyarországon maradt tagjait, az élet több területén még sokáig diszkriminatív intézkedések nehezítették a mindennapjaikat. Státuszreprodukciójukat megakadályozandó, gyermekeik számára (az egyházi gimnáziumok kivételével) szinte lehetetlenné tették a középiskolai és az egyetemi továbbtanulást. Emellett a munkavállalás során sem jelentett jó ajánlólevelet a főnemesi származás vagy egy-egy ismertebb történelmi családnév. Az érintettekkel készült életinterjúk szerint a hátrányos megkülönböztetés eme jelenségei végül az 1970-es években oldódtak fel végleg.¹⁷³

Ballabás Dániel

¹⁷⁰ Rákosi Mátyás beszéde az MDP II. kongresszusán (1951. febr. 24. – márc. 2.) In: *Rákosi Mátyás: A békéért és a szocializmus építéséért.* Bp., 1951.

¹⁷¹ *Gudenus J.–Szentirmay L.: Összetört i. m.* 126–129.

¹⁷² *Széchenyi Kinga: Megbélyegzettek. A kitelepítések tragédiája.* Pomáz, 2008. passim. Széchenyi Kinga – személyében maga is érintett – vaskos és alaposan dokumentált kötetet szentelt a kitelepítettek emlékének, természetesen nemcsak a főnemesekről szólva.

¹⁷³ *Ispán Ágota Lidia: Arisztokrata családok életmódja, életstratégiája 1945 után.* Aetas, 22 (2007) 2. sz. 33–42.; *Sztárayné Kézdy Éva: Egy letűnt réteg nyomában. Egykori arisztokrata családok leszármazottai a mai Magyarországon.* Budapest, 2009. 39.